

Beste lezer,

Voor u ligt het tweede nummer van de 36e jaargang van *Historisch Tijdschrift Aanzet*. Er is wederom een samstelling van interessante artikelen en rubrieken gemaakt waarmee je je zomer kan verrijken.

Zo vergelijkt Thomas Niederer in zijn artikel speeches van Mussolini en Hitler. Welke rol speelden verantwoordelijkheid, waarheidsgetrouwheid en rechtvaardiging in de legitimering van de bloederige wijze waarop beiden hun macht consolideerden? Marian van der Pluijm biedt met haar artikel een historische kijk op de recente watersnood in Nederland, België en Duitsland. Ze onderzoekt hoe noodhulp op gang kwam na de eveneens grensoverschrijdende overstroming van de Poolse rivier de Vistula in 1884, in het kader van de zeer verschillende Habsburgse en Russische politieke systemen. Anna Arkhina betoogt in haar artikel dat hetzelfde 19e-eeuwse Russische keizerrijk door het malthusiaans plafond brak. Op basis van data over bevolkingstoename, GNP en jaren onderwijs toont ze aan dat hierbij moderne groei benaderd werd.

In het vierde artikel vergelijkt Frank Drykoningen de rol van vrouwen in de Holocaust en de Rwandese genocide. Na bijna vijf jaargangen gaat (voorlopig) de deur juist dicht voor de Voorzet-Tegenzet rubriek in *De Aanzet*. Het laatste woord is aan Gijs Markwat die in zijn Tegenzet waakt voor 'onvoorwaardelijke restitutie' van culturele artikelen en juist wijst op de goede intenties van

Westerse musea.

De Inzet, onze nieuwe opinierubriek, geschreven door eindredacteur Ellen Linderhof, vult de leegte door vanuit de historische context van het werk van politica Corry Tendeloo in de jaren 50 de huidige aanname te ontcrachten dat juridische gelijkheid voor vrouwen ook maatschappelijke en culturele gelijkheid impliceert. In de Hoe Geschiedenis Jij? gaat oud-eindredacteur Martijn van der Meer in op de onzekerheid die bestaat onder geschiedenisstudenten, maar wijst op de mogelijkheden die de Open Science-beweging biedt wanneer de geschiedenisstudent zichzelf juist serieus blijft nemen.

In gesprek met *De Aanzet* vertelt dr. Rolf Strootman (UU) onder andere over zijn passie voor wereldgeschiedenis, uitdagingen binnen zijn oudheidkundige vakgebied en zijn omschrijving van 'historische sensatie'. Dat globalisering geen modern fenomeen is blijkt uit de cover van dit nummer. Op het werelderfgoedmonument Nemrut Dagi zijn namelijk standbeelden van zowel Griekse, Armeense als Perzische goden te vinden.

Veel leesplezier!

Namens de redactie,

Fabienne Maraite
Wieger Lagerveld
Hoofredacteurs

Dear reader,

This is the second edition of the 36th volume of the *Historisch Tijdschrift Aanzet*. Once again, we have created a compilation of interesting articles to enrich your summer reading.

Thomas Niederer kicks off the edition with a comparison of Mussolini's and Hitler's speeches. What roles did accountability, veracity and justification play in the legitimization of the bloody ways in which both leaders consolidated their power? Marian van der Pluijm then offers a historical view of the recent floods in the Netherlands, Belgium and Germany. Against the background of the political systems of the Habsburg and Russian Empires, she researched how emergency aid was set up after the cross-border flooding of the Polish river Vistula in 1884. In another article, Anna Arkhina argues that this 19th century Russian empire broke out of the Malthusian trap. On the basis of data regarding population growth, GNP and years of education, she goes on to show that levels of modern growth were approached.

In the fourth article, Frank Drykonin-gen compares the role of women in the Holocaust and Rwandan genocide. After almost five volumes, we have decided to end the Voorzet-Tegenzet column in the Aanzet. Gijs Markwat has the final say in his Tegenzet, in warning against "unconditional restitution" of cultural objects and pointing to the good intentions of Western musea.

The Inzet, our new opinion column,

written by lead editor Ellen Linderhof, fills the void left by the absence of the Voorzet-Tegenzet column by using the historical context of the work of politician Corry Tendeloo in the 50s to debunk the modern assumption that legal equality for women corresponds with social and cultural equality. In Hoe Geschiedenis Jij?, former lead editor Martijn van der Meer addresses insecurities that exist among history students, but also points to the possibilities that the Open Science movement offers when history students continue to take themselves seriously.

In an interview with *Aanzet*, dr. Rolf Strootman (UU) talks about his passion for world history, challenges within the discipline of Ancient Studies and his description of "historical sensation". The fact that globalization is not a modern phenomenon is reflected on the cover of this edition. At the world heritage site Nemrut Dagi, statues of Greek, Armenian and Persian gods can be found.

Have fun reading!

On behalf of the editorial board,

Fabienne Maraite
Wieger Lagerveld
Editors-in-chief

UHSK

Historisch Tijdschrift Aanzet is opgericht in 1982. Sinds 2000 wordt het tijdschrift uitgegeven door de Utrechtse Historische Studentenkring. Deze jaargang bestaat uit drie nummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of recente historische uitgaven.

De Aanzetredactie bestaat uit studenten Geschiedenis die op vrijwillige basis werken.

De redactie heeft ernaar gestreefd rechthebbenden van copyright te achterhalen. Zij die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten worden vriendelijk verzocht contact op te nemen.

POSTADRES

Historisch Tijdschrift Aanzet
Drift 6
3512 BS Utrecht

ONLINE

aanzet.redactie@uhsk.nl
aanzet.wordpress.com

ABONNEMENTEN

Sluit een abonnement af door een email te sturen naar aanzet.redactie@uhsk.nl.

Een jaarabonnement kost 10,-.

Een steunlid betaalt 15,-.

Losse nummers zijn op aanvraag beschikbaar en kosten 5,-.

Rek. nr.: NL45 TRIO 0379 4550 80

t.n.v. UHSK Utrecht

o.v.v. het gewenste abonnement

HOOFDREDACTIE

Wieger Lagerveld
Fabienne Maraite

EINDREDACTIE

Ellen Linderhof

WEBREDACTIE

Omar Bugter, Dasja Zonneveldt

VORMGEVING

Steven de Boer

REDACTIE

Dirk Hooijer, Caroline Kreysel, Maud Roelse, Noemi Suter, Walker Swindell, Famke Telman, Gijs Toussaint, Beau Visser

REDACTIERAAD

prof. dr. Annelien de Dijn, dr. Marijke Huisman, prof. dr. Jacco Pekelder, dr. Carine van Rhijn en dr. Saskia Stevens

OMSLAG

Nemrut Dagi (Oost-Anatolië, Turkije).

Bron: Linda M Caldwell, Wikimedia Commons.

- 4 Redactioneel
Wieger Lagerveld en Fabienne Maraite

ARTIKEL

- 8 A Murder in Rome and Eighty-Five in the Reich: How Mussolini and Hitler used speeches to control crisis
Thomas Niederer
- 20 Unified Growth Theory and the Russian Empire in the second half of the 19th century
Anna Arkhina
- 32 Buiten oevers, over grenzen: de overstromingshulp in Warschau en Krakau in 1884
Marian van der Pluijm
- 43 Vrouwen en genocides: een vergelijkend onderzoek naar de motivaties van vrouwen in genocides
Frank Drykoningen

RUBRIEKEN

- 16 Tegenzet
Gijs Markwat
- 28 De passie van... Rolf Strootman
Dasja Zonneveldt en Wieger Lagerveld
- 40 Inzet
Ellen Linderhof
- 51 Hoe Geschiedenis Jij?
Martijn van der Meer

RECENSIES

- 56 Assassin's Creed: Valhalla
Omar Bugter
- 59 The Dig
Steven de Boer
- 62 Op de vuist. Vijftig jaar politiek en protestliedjes in Nederland
Maud Roelse

A Murder in Rome and Eighty-Five in the Reich

How Mussolini and Hitler used speeches to control crisis

Fig. 1: Hitler addressing the Reichstag in the Kroll Opera House, 1941. He would also have delivered his speech on the 13th of July 1934 here. Source: Deutsches Bundesarchiv.

Thomas Niederer

The fact that Hitler and Mussolini were willing to kill people in order to acquire power, is beyond dispute. The Night of the Long Knives and the murder of Giacomo Matteotti were two important events prior to the consolidation of totalitarian regimes in Germany and Italy respectively. In this article, Thomas Niederer examines how Hitler and Mussolini dealt with these bloody events by closely analyzing their speeches. He wonders to what extent they stuck to the truth about these ferocities, whether they took responsibility for it and how they justified it.

“You may kill me but you will never kill my ideas!” declared Giacomo Matteotti before the fascist majority parliament of Italy in June 1924. When he was met

with fascist jeers and Benito Mussolini’s ominous statement “this man needs to be taken out of circulation”, he turned to his fellow socialists and told them;

“Now you can start drafting my funeral oration”. Not a month later on the 10th of July he was murdered.¹ His body was found twenty kilometers outside of Rome.²

In order to turn these situations to their favor they made speeches.

The murder prompted the socialists to abandon parliament and establish their own assembly, hoping King Viktor Emmanuel III would force Mussolini's resignation. Instead, he declared the socialist assembly unlawful and gave Mussolini his support.³ Although a victory at first glance, the murder left Italy in an uproar. Even some fascists tore up their membership cards.⁴

On the 30th of June 1934, an airplane landed in Munich early in the morning. Two *Sturmabteilung* (SA) officers stood waiting to greet the men aboard the aircraft. Joseph Goebbels and a number of *Schutzstaffel* (SS) agents exited the plane, along with Adolf Hitler. The SA officers must have been in disbelief as they received a verbal onslaught from a hysterical Hitler and had their executions ordered on the spot.⁵

1 David Evans, *Understand Mussolini's Italy: Teach Yourself* (London: Hodder Education, 2012) p. 67-8.

2 Alan Todd, *The European Dictatorships: Hitler Stalin Mussolini* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), p. 112.

3 Ibid.

4 Evans, *Understand Mussolini's Italy*, p. 70.

5 Jean-Denis Lepage, *Hitler's Stormtroopers: The SA, The Nazis' Brownshirts, 1922 -*

Hitler and his posse stormed Hotel Hanselbauer, some four hours later. Hitler had a pistol drawn on a bewildered Ernst Röhm, chief of staff of the SA. As this stand-off unfolded, other leading SA officers were arrested. The SS stormed through the hotel, dragging SA members from their beds. Some SA members died with the words “Heil Hitler” on their lips. Röhm was not one of them. He was shot in his prison cell the following day.⁶

Both Mussolini and Hitler had to deal with the fallout of these bloody events. In order to turn these situations to their favor they made speeches. Mussolini held his on the 3rd of January 1925 before parliament. Hitler broadcasted his to Germany on the 13th of July 1934. Both men were able to use these speeches to consolidate their power and take another step closer to achieving totalitarian rule. Mussolini needed to take the reigns of Italy; Hitler of the NSDAP. This article focuses on how these two men used their respective speeches to achieve their goals.

There are three tactics to highlight. How was the narrative controlled? Truth is a fickle thing, it must be molded to match the dictators' goals. How much responsibility should the dictators take? They must find a balance between absolvment of guilt and demonstrating totalitarian power. And, how is violence justified? Power alone is not enough to justify steering an entire nation as its dictatorial ruler.

1945 (Yorkshire: Frontline Books, 2016) p. 243.

6 Lepage, *Hitler's Stormtroopers*, p. 243-5.

Truth

Mussolini and Hitler opened their speeches outlining their intended purpose: to be truthful about events. Mussolini opens his speech by saying that he does not wish for votes on policy to be made based on his words.⁷

Hitler made no such statements. He expresses only his desire to clarify the situation:

The purpose of my remarks is to explain to [the Reichstag] and thus to the nation how they came about and were overcome. The contents of my remarks will be completely frank. Only in respect to scope must I impose upon myself limitations necessitated [...] by consideration to the interests of the Reich.⁸

Both openings set the tone for the rest of the speeches where truth is concerned. While Mussolini begins his speech with a blatant lie, Hitler wants to convey an air of honesty. He states that he is not able to give a complete account; the implicit assumption becomes that everything he does say is true.

Keeping up with the lie of honesty, Hitler describes the victims of the Night of Long Knives with very precise figures:

Nineteen high-ranking SA leaders and 31 SA leaders and members were shot, as were

⁷ Charles F. Delzell, *Mediterranean Fascism, 1919-1945* (New York City, New York: Harper & Row, 1971) p. 61.

⁸ Max Domarus, *Hitler Speeches and Proclamations 1932-1945: The Chronicle of a Dictatorship*, trans. Mary Fran Golbert, vol. 1: The years 1932-1934 (Wauconda, Illinois: Bolchazy-Carucci Publishers, 1990) p. 486.

three SS leaders who were accomplices to the plot. Thirteen SA leaders and civilians who resisted arrest sacrificed their lives in the process. Three other lives were ended by suicide. Five non-SA party comrades were shot for being accomplices. And last of all, three members of the SS were shot who were guilty of disgraceful abuse of prisoners in protective custody.⁹

Hitler is, of course, lying. Far more people were killed.¹⁰ Important here is the detail of the language used. By being so meticulous in his description Hitler seems very forthright.

By appearing so honest Hitler is able to slip a number of outright fabrications into his speech. He alludes several times to the so-called *Röhm Putsch*, a supposed coup Röhm was planning.¹¹ As with the best lies, there was a kernel of truth to it. The animosity between Hitler and Röhm was no secret, and the SA was not terribly popular.¹² This made the justification tempting and easy to believe.

Mussolini approached this question of narrative very differently:

It is said that I have created a *Cheka*¹³. Where? When? How? No one can answer! In Russia there has really been a Cheka which has systematically imposed terror on all the bourgeois class and on individual members

⁹ Domarus, *Hitler Speeches and Proclamations*, p.499.

¹⁰ Ian Kershaw, *Hitler: Hubris* (New York City, New York: Horton, 1999), p. 517.

¹¹ Lepage, *Hitler's Stormtroopers*, p. 241-2.

¹² Ibid, p. 229-33.

¹³ The *Cheka* were the secret police employed in communist Russia, to brutal effect.

Fig. 2: Giacomo Matteotti, sometime before 1924. Source: Wikimedia Commons, unknown photographer.

of the bourgeoisie - a Cheka that is said to be the red sword of the revolution. But an Italian Cheka has never existed.¹⁴

He began by raising charges against himself, the accusation of having created a *Cheka*. Mussolini was in fact being accused of orchestrating Matteotti's death, but by deflecting this he is able to firmly grasp the narrative. He then asks a series of rhetorical questions, followed by a bold answer. This amounts to, essentially, a miniature trial dismissed by a lack of evidence. Mussolini then explains what the Russian Cheka is, a mass tyrannical terror organisation. Compared to the lonesome death of just one political enemy, Mussolini stands in a much better light. By grasping the truth in this way, he is able to elevate himself and his actions by putting down the socialists' accusations as ridiculous and hyperbolic.

In controlling the truth, Mussolini takes it by the arm and drags it along

¹⁴ Delzell, *Mediterranean Fascism*, p. 59.

kicking and screaming. He never addresses the actual cause of his troubles; the death of Matteotti. Instead he crafts an entirely new narrative in which he is the victor. Hitler uses the truth sparingly, just enough to carry the veneer of honesty.

Responsibility

Responsibility is a delicate issue. Is it more important for the dictators to distance themselves from these controversial events? Or is this an opportunity to project strength and take the reigns of power?

Very well, I now declare before this assembly and before the entire Italian people that I assume, I alone, full political, moral and historical responsibility for all that has happened. [...] I deliberately wanted things to come to this extreme point. Enriched by my lifetime of experience, I tested out the party.¹⁵

- Mussolini

Out of a combination of objective circumstance and personal guilt, of human incompetence and human defects, a crisis emerged in our young Reich which all too easily may have brought about truly destructive consequences for an indeterminate amount of time. [...] I am likewise willing to assume the responsibility, as history be my witness, for the 24 hours of the most bitter decisions of my life.¹⁶

- Hitler

¹⁵ Delzell, *Mediterranean Fascism*, p. 59-60.

¹⁶ Domarus, *Hitler Speeches and Proclamations*, p.486.

Without a shadow of a doubt they chose the latter option. Both leaders deal with the balance of responsibility in the same way. They are not at fault, but are nonetheless willing to shoulder responsibility.

Mussolini begins his admission of guilt with an exasperated “very well”, turning his bearing of responsibility into a noble sacrifice made for the party and for Italy. Hitler’s approach is more long-winded, first diluting blame amongst himself and “objective circumstance”, before moving on to describe the treasonous Röhm Putsch. When he finally claims responsibility it is therefore justified by the narrative he has laid out. For both men, this serves as a groundwork for, in their speeches, claiming authoritarian control.

The nation should know that no one can threaten its existence which is guaranteed by inner law and order - and escape unpunished! [...] And every National Socialist should know that no rank and no position relieves him of his personal responsibility and, with it, his due punishment.¹⁷
- Hitler

You thought that Fascism was finished because I was restraining it, that it was dead because I was punishing it and because I had the audacity to say so. But if I were to employ the hundredth part of the energy in unleashing it that I have used in restraining it, you would understand then.¹⁸
- Mussolini

The message of these excerpts are

¹⁷ Ibid, p. 498.

¹⁸ Delzell, *Mediterranean Fascism*, p. 61.

clear: Hitler is the moral core of the Nazi party and Mussolini of the fascists. Both men issue a warning, of punishment or by promise of future strength. Their grip on their parties is, with these statements, made absolute. In the case of Mussolini, this speech marked the beginning of increasingly totalitarian policies. More prominent Italian socialists met a fate similar to that of Matteotti, and by the end of 1924 he had the power to completely bypass parliament.¹⁹

Claiming responsibility comes down to demonstrating and solidifying totalitarian strength. By deflecting blame but still taking on the burden of responsibility they are able to claim moral guidance for their parties. Their methods in doing so vary, a difference explainable by their respective audiences, but the end goal remains the same.

Claiming responsibility comes down to demonstrating and solidifying totalitarian strength.

Justification

It is one thing to project power in these speeches, and another to continue holding a legitimate claim to leadership. Both men’s dictatorships were entrenched in the context of parliamentary systems. Successful rule would require more than martial strength. There was, therefore, a strong need to provide a justification for the violence of their actions.

Their first step is to set themselves up

¹⁹ Ibid.

as victims. It is easier for the public to comprehend why such drastic action had to be taken if it appears to come from a defensive point.

For the first time, doubts as to [Röhm's] loyalty began to arise in my mind. Although I had rejected any such thoughts for many months, although I had personally protected this man in unshakable loyalty and comradeship for years in the past [...]. I hesitated again and again to make any final decision.²⁰

Hitler presents himself as Röhm's friend and admits to this relationship clouding his judgement. In this sense he is a victim of Röhm's manipulations. Mussolini has a wildly different approach. He never mentions Matteotti or any socialist by name, preferring the term "cricket-brains". This impersonal approach allows him to build an us-versus-them scenario. By mentioning the assassination of a fascist, but not of any socialists, the fascists cast themselves as the victims in this conflict. The mere existence of a conflict is in itself a justification for violence.

It is easier to digest violence when someone is seen as fighting upwards. From this platform of self-victimisation, Hitler and Mussolini provide further reasoning for committing to violent events. For Mussolini it is a case of necessity. As he did earlier, he is once again portraying himself as a noble saviour of Italy. His justification is national interest: 'Everyone must realise that what I am planning to do is not the result of personal caprice, of a lust for

power, or of an ignoble passion, but solely the expression of my unlimited and mighty love for the fatherland.'²¹

Hitler takes a more moralistic approach: 'I do not want National Socialism to be more leniently judged and punished for such offenses than other *Volsgenossen*; rather, I expect a leader who forgets himself in this way be punished more severely.'²²

Hitler justifies his own noble act of violence as being the moral thing to do. If he and the nazis are to lay claim to leadership of Germany, they are all to be held to a higher standard. The SA were known to be a rowdy and violent organisation, making the purge an easier pill to swallow.

There is another element to Hitler's approach that bears mentioning. By first openly discussing his conflicting feelings surrounding Röhm, yet still going through with the purge, Hitler elevates himself to an extra-human figure. He is demonstrating his will to uphold his moral code in spite of personal sacrifice. Mussolini too attempts to portray himself as an extraordinary individual: 'I remained calm, tranquil in the midst of this storm.'²³

Both Mussolini and Hitler aim to project strength of will and character for concepts larger than themselves. For Mussolini this is the fatherland, for Hitler it is the moral role the nazi party has taken on. Both cases are consistent with their larger goals of consolidation of power.

21 Delzell, *Mediterranean Fascism*, p. 61.

22 Domarus, *Hitler Speeches and Proclamations*, p. 491.

23 Delzell, *Mediterranean Fascism*, p. 61.

20 Domarus, *Hitler Speeches and Proclamations*, p. 491.

Conclusion

‘That politics is an art is no doubt,’ Mussolini wrote in his 1934 book, *Scritti e Discorsi*. To him there was a clear similarity between how politicians and artists work to inspire the spirit.²⁴ In *Mein Kampf*, Hitler talks about how it is only through speech that “the resistance of emotions may be overcome”.²⁵ It is no surprise then that both men made speeches to control the fallout of their crises and further their respective goals; Hitler needed to eradicate the internal party opposition, and Mussolini needed to take the government under his direct authority.

To these ends there were three elements to be considered. First, the narrative had to be controlled. Mussolini crafted a largely anecdotal tale that appealed to the fascist parliament he was addressing. Hitler needed to justify purging an entire branch of the party, and so made every attempt at appearing honest. Hitler’s narrative was very clear; support an insurrection and you will be punished.

Secondly, there was the question of responsibility. By taking it on as a noble burden, Mussolini is showing his willingness to be the face of the fascist movement moving forwards. Hitler was once again issuing a warning; that he would be the one and only leader within Germany and the nazi party.

24 Simonetta Falasca-Zamponi, *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini’s Italy* (Berkeley, California: University of California Press, 1997) p. 15.

25 Albrecht Koschorke, *On Hitler’s Mein Kampf: The Poetics of National Socialism*, trans. Erik Butler (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2017), p.41.

Finally, we approach the justification for violence. They had to strike a balance between being victims of circumstance and of being capable of authoritarian rule. Mussolini does so by equating his actions to being for the sake of Italy, which also served as a retroactive justification for his upcoming expansions of power. Hitler positioned himself as a puritan guardian of national socialism, becoming the absolute moral core of the party.

To conclude, let us wonder: did it work? Were Hitler and Mussolini successful in their goals? About a year after the speech Mussolini passed the ‘Decree on Powers’, turning his office from a Prime Ministership accountable to parliament to a dictatorship accountable only to the king.²⁶ With this he became *Il Duce* in full stride, a solid victory. And what of the *Führer*? He too must have achieved his goals, for during a speech just three years later he had abandoned all pretense and had this to say of Röhm: ‘Much to my regret, I was forced to destroy this man and his following.’²⁷

Thomas Niederer is a History undergraduate in the third year of his bachelor’s degree. He currently specialises in modern European political history and European medieval history. Further courses taken have also added trans-Atlantic relations, European integration and capitalism as an economic system to his historical repertoire.

26 Delzell, *Mediterranean Fascism*, p. 61-2.

27 Domarus, *Hitler Speeches and Proclamations*, p. 501.

Pragmatiek, geen dogmatiek bij de roofkunstkwestie

Afb. 1: De diamant van Banjarmasin, tentoongesteld in het Rijksmuseum. Bron: Rijksmuseum.

Gijs Markwat

In last times Voorzet, Wiebe Reints argued that the restitution of cultural objects can be improved by a better relationship between Western museums and the rightful owners. In this Tegenzet Gijs Markwat reacts by defending the museums by pointing to their initial purpose and aims. Besides doubting the infrastructure of some museums, Gijs states that governors asking for restitution do not always share these aims and intentions. He therefore argues we should not risk 'unconditional restitution', but instead trust the fact that our museums act with the right intentions.

In oktober van 2019 zette Ingrid van Engelshoven stappen om de omgang met koloniaal erfgoed en in het bijzonder eventuele restitutie te onderzoeken. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap verzocht de Raad voor Cultuur een adviescommissie op te starten. Een jaar later kwam deze commissie-Gonçalves met een advies: de Nederlandse overheid moest laten weten bereid te zijn tot een ‘onvoorwaardelijke teruggave van cultuurgoe-deren die indertijd in deze landen zijn gestolen, meegenomen bij militaire acties of anderszins onvrijwillig verloren zijn geraakt’.¹ Deze roep om tot een radicale restitutieregeling van koloniaal erfgoed te komen met landen als Indonesië en Suriname wint de laatste tijd aan terrein. Musea zijn voorlopig terughoudend met teruggave van stukken die we tot ‘roofkunst’ hebben gedoopt en worden ervan beschuldigd de oneerlijke machtsverhoudingen van vroegere tijden zo in stand te houden. In de Voorzet van het vorige Aanzet-nummer nam Wiebe Reints ook deze positie in: hij stelde de terughoudendheid van musea aan de kaak en vond dat zij zich verschuilen in plaats van te zorgen voor een goede relatie tussen hen en rechtmatige eigenaren. In deze Tegenzet wil ik deze aanname uitdagen door te kijken naar de (al dan niet omstreden) functie die musea zijn aangemeten. Deze verklaart namelijk hun houding op

1 Marijke van Hees, Advies over de omgang met koloniale collecties (Brief van de Raad voor Cultuur aan het Ministerie van OCW, Den Haag, 7 oktober 2020), <https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/brieven/2020/10/07/aanbiedingsbrief-advies-koloniale-collecties> (geraadpleegd 12 februari 2021).

dit onderwerp. Die houding is, zoals ik zal betogen, niet te wijten aan neokoloniaal sentiment.

Teruggave van museumstukken gaat moeilijk samen met de prioriteiten van musea.

Het valt namelijk te verwachten dat musea proberen na te streven waar ze voor zijn opgericht. De definitie van de functie van het museum is geformuleerd door het International Council of Museums (ICOM):

A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment.²

Deze missie verklaart het gedrag dat we van musea zien. Teruggave van stukken of ‘ontzamelen’ gaat niet zomaar samen met de prioriteiten die de instellingen hebben. Zij hebben grote kosten gemaakt om erfgoed te verzamelen, conserveren en tentoon te kunnen stellen aan iedereen. Het is hierbij relevant om te vermelden dat er binnen ICOM een vernieuwde definitie is geformuleerd, die na enig commentaar nog niet is ingesteld. Deze zou de missie van musea nadrukkelijker bij (internatio-

2 Museumvereniging, ‘Museumdefinitie’, <https://www.museumvereniging.nl/museumdefinitie> (geraadpleegd 17 maart 2021).

nale) gelijkheid leggen: '[Museums] hold artefacts and specimens in trust for society, safeguard diverse memories for future generations and guarantee equal rights and equal access to heritage for all people.'³ Op het wat zweverige taalgebruik na zie ik hier een doel in dat vergelijkbaar is met huidige definitie, namelijk het conserveren en tentoonstellen van het erfgoed van de mensheid. Maar er mag geen vergissing worden gemaakt: vele stemmen uit voormalig gekoloniseerde landen die vragen om restitutie doen dit niet met dezelfde idealen als motief. De westerse museumwereld krijgt ondertussen vaker te maken met deze realiteit.

Zo uitte een gastconservator van het Rijksmuseum, Bonnie Triyana, in december in de Volkskrant zijn zorgen over de gevolgen die een tamelijk rücksichtloze teruggave van koloniaal erfgoed zouden kunnen hebben. Triyana, opvallend genoeg zelf betrokken geweest bij het oordeel van de commissie-Gonçalves, sprak over duidelijke hebzucht die meespeelt bij de bestuurders die de kunstschaten terug eisen. In het interview haalde hij een pijnlijk voorbeeld aan van de sultan en gouverneur van Yogyakarta, die een bedrag in goud eist van de Britse regering voor een kunstschat die in de koloniale tijd uit zijn tegenwoordige bestuursgebied is meegenomen. De rekening: 57

3 Fragment van de voorgestelde nieuwe ICOM-definitie. Geraldine Kendall Adams, 'Icom unveils new museum definition' (31 juli 2019), <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/news/2019/07/31072019-icom-reveals-updated-museum-definition/#> (geraadpleegd 17 maart 2021).

duizend ton goud, een tienvoud van de hoeveelheid die de Amerikanen in Fort Knox hebben opgeslagen. Er zijn meer potentaten in Indonesië die er wel een lucratieve draai aan willen geven. Sultan Khairul Saleh lobbyde vorig jaar nog bij koning Willem-Alexander voor teruggave van de diamant van Banjarmasin, de regio waar hij in 2010 zichzelf sultan van had verklaard. Onduidelijk is waar die edelsteen vervolgens dan terecht zou komen.⁴

Het is voor Nederlandse musea moeilijk om dergelijke eisen van politieke bestuurders tegemoet te komen, omdat zij garanties willen over de conservering en tentoonstelling van de schatten die zij zouden ontzamen. We hoeven niet ver van huis te zoeken om te leren wat er met dergelijk materiaal kan gebeuren in de handen van royalty. Menig kunstliefhebber zal zich met ongemak kunnen herinneren dat onze eigen prinses Christina in 2019 een houtskooltekening van Rubens liet veilen voor een bedrag van zeven miljoen dollar. Culturele instellingen werden gepasseerd en de tekening verdween in het bezit van een anonieme koper. Restitutie is geen actie waar de bevolking van het oud-gekoloniseerde land per definitie van profiteert.

Een bijkomend probleem is dat van de infrastructuur. Zorgen over de beveiliging van Indonesische musea zijn gegrond, omdat er in 2010 en in 2013 nog grote kunstroven waren van erfgoed in twee vooraanstaande musea in Jakarta. Nu vind ik dat de Neder-

4 Michel Maas, 'Teruggeven roofkunst aan Indonesië is meanderen tussen hebzucht en historie', *de Volkskrant*, 1 december 2020 (geraadpleegd 20-2-2021).

landse musea best mogen begeleiden in het opzetten van effectieve bewaking van de kunstschaten die in aanmerking zullen komen voor restitutie, die kennis en kunde is immers aanwezig hier. Zij staan echter ook in hun recht de collecties in huis te houden zolang er geen garantie is dat deze beveiliging op niveau is. Zoals ik eerder stelde, het uitgangspunt moet blijven dat de kunst tentoongesteld en bestudeerd kan worden. Dat gaat niet als het in het zwarte circuit verdwijnt.

Elk volk heeft recht op een eigen geschiedenis. Dat is ook niet hetgene wat ik aan de kaak stel in dit commentaar. Nu de deur op een kier is gezet door de Nederlandse overheid en cultuursector is het zaak dat de koloniale kunst niet meegesleurd wordt in overzeese hebzucht en politieke belangen. Wat is gebeurd is gebeurd, en wat nu het juiste is om te doen is om in te zetten op een duurzame en voorzichtige regeling voor teruggave, met geschiedkundig onderzoek en tentoonstelling als uitgangspunt. We moeten vertrouwen hebben dat onze musea de juiste bedoelingen hebben. Zij kunnen met samenwerking en uitwisselingen ook het beste resultaat behalen. Laat liever overheidscommissies deze mogelijkheden onderzoeken, zodat we niet het botte idee van 'onvoorwaardelijke teruggave' riskeren.

Gijs Markwat is currently a third year student of History at Utrecht University. He followed the International Relations track 'Europa in de wereld' and wrote his thesis on World War I in the Netherlands. Next academic year he aims to join the University Council.

**We moeten
vertrouwen hebben
dat onze musea de
juiste bedoelingen
hebben.**

Unified Growth Theory and the Russian Empire in the second half of the 19th century

Anna Arkhina

In this article, Anna Arkhina analyses the economic growth of the Russian Empire in the nineteenth century through the lens of Galor's Unified Growth Theory. She uses data of the population growth, GNP per capita and the years of education a person received on average to argue that Russia in the nineteenth century emerged from the Malthusian trap. According to Arkhina, Russian economic growth in the nineteenth century was approaching Modern Growth, increasingly comparable to the economic growth taking place in Western Europe. This growth occurred due to the reforms introduced under the rule of Alexander II.

The issue of modernization and economic growth is one of the most significant in economic history. There are many theories explaining economic growth, from models that describe only modern economic growth to theories that look at the entire history of mankind. The latter includes the Unified Growth Theory, which was created by economist Oded Galor.¹ It explains the transition from Malthusian to Modern Growth. This transition was at the heart

of the economic power of Western European states from the nineteenth century onwards. Changes in growth began in Western European countries such as the UK and the Netherlands much earlier than in the rest of the world. It gave these countries a significant advantage. Until the eighteenth century economic growth was either very slow or stagnant, the population practically did not increase, and per capita income was at a level slightly above subsistence. Then, first in states of Western Europe, and later in other parts of the world, technological innovations began to

¹ Oded Galor, *Unified Growth Theory* (Princeton 2011).

appear more frequently.² This led to the fact that many countries switched to the post-Malthusian growth regime, characterized by rapid growth in both population and output. Unlike in previous eras, technological progress did not stop but continued to accelerate, pushing the limits to growth faster than the population could reach them, which meant a transition to a stage of a Modern Growth regime.³ The constant increase in the number of innovations was the reason for the growth in the volume of output in general and an increase in per capita income in particular.

Where was the Russian Empire in this process? In this paper, an attempt is made to determine whether the transition from the Malthusian type of growth to the post-Malthusian or Modern Growth regime was made in the Russian Empire, and also to indicate the period of time when this transition was made.

This paper complements the discussion about the successes of the Russian economy in the late nineteenth century. This discussion is centered around a debate between the scholars Sergei Nefedov and Boris Mironov. Nefedov believes that at the turn of the twentieth century, a Malthusian crisis can be observed in the Russian Empire.⁴ Histo-

rians Rozov, Badyalyan and Krivorotov, Turchin are inclined to his point of view with certain reservations.⁵ On the other hand, Mironov and his supporters, including Davydov, are inclined to believe that the 1917 Russian revolution was not caused by the inefficiency of the empire's economy.⁶ In this work, the issue of the success of the development of the Russian Empire is considered from the perspective of the Unified Growth Theory.

Unified Growth Theory

The Unified Growth Theory was developed by Oded Galor.⁷ This theory analyses the growth process throughout human history. Galor distinguishes between three growth regimes: Malthusian,

L.E. Grinin (Moscow 2014) 25–61.

5 N.S. Rozov, “Food potential and resource balance in Russian history: eco-social causes of crises and revolution” in *O prichinah russkoj revolyucii [On the causes of the Russian revolution]*, ed. L.E. Grinin (Moscow 2014) 140–158; J.I. Badalyan, B.F. Krivorotov, “Historical forms of the Malthusian crisis” in *O prichinah russkoj revolyucii [On the causes of the Russian revolution]*, ed. L.E. Grinin (Moscow 2014) 158–170; P.V. Turchin, “Causes of the revolutionary crisis in Russia in 1905–1917” in *O prichinah russkoj revolyucii [On the causes of the Russian revolution]*, ed. L.E. Grinin (Moscow 2014) 170–176.

6 B.N. Mironov, “Was the Malthusian crisis observed in late imperial Russia? Incomes and obligations of the Russian peasantry in 1801–1914 revolution” in *O prichinah russkoj revolyucii [On the causes of the Russian revolution]*, ed. L.E. Grinin (Moscow 2014) 61 – 112; M.A. Davydov, “Malthusian-Marxian “trap” and Russian revolutions” in *O prichinah russkoj revolyucii [On the causes of the Russian revolution]*, ed. L.E. Grinin (Moscow 2014) 225–279.

7 Oded Galor, *Unified Growth Theory*.

2 A.M. Pleijt and Jan Luiten van Zanden, “Preindustrial Economic Growth, ca. 1270–1820,” in *Handbook of Cliometrics*, eds. C. Diebolt and M. Hauptert, (Cham 2019) 423–438.

3 Carlo Cipolla, *The Fontana Economic History of Europe Volume 4 Part 2: The Emergence of Industrial* (Fontana 1979); Oded Galor, *Unified Growth Theory*.

4 S.A. Nefedov, “On the causes of the Russian revolution,” in *O prichinah russkoj revolyucii [On the causes of the Russian revolution]*, ed.

post-Malthusian and Modern Growth. The first growth regime, Malthusian, is based on the Malthusian growth theory, which is characterized by the following features:

Firstly, the size of the population practically does not change in the long run, since its growth is limited by means of subsistence, that is, by the number of available resources. If the population is not growing due to technological progress, then sooner or later it will return to its previous size. The reasons for this can be epidemics, hunger or wars.

Secondly, technological progress is expressed in population growth, not in an increase in per capita income. New technological discoveries expand livelihoods and drive population growth that continues until a new growth limit is reached. Because of this, the level of per capita income is constant in the long run. If income increases as a result of technology development or the acquisition of new land, then, due to the increase in population, it will eventually return to its usual level.

Europe remained in a Malthusian growth regime until the late eighteenth century. Since this period, Western Europe has experienced faster growth in both population and production than in previous centuries. However, due to the fact that for some time the population grew at the same rate as the level of production, the growth in per capita income was negligible. This growth regime is called Post-Malthusian in Galor's terminology.⁸

In the nineteenth century technological progress continued to accelerate. As

a result, production growth outpaced population growth and per capita income began to skyrocket. In addition, falling birth rates allowed incomes to exceed the cost of living. Technological changes in the nineteenth century increased the rate of return on human capital. The potentially high return on education encouraged parents to have fewer children but invest more into their education. With technology advancing, there was a demand for the ability to quickly analyse and then adapt to changes, which increased the return on education. The ubiquity of education, in turn, accelerated technological progress. Thus, improvements in technology increased household income, allowing them to spend more resources on raising children, and it led to a redistribution of these increased resources towards the 'quality' of children.⁹ As a result, technological progress and changes in birth rates led to the transition of Western European countries to the Modern Growth regime. With Modern Growth, technology and production per capita increased rapidly, while population growth became more moderate.¹⁰ At this stage, population growth no longer balanced the increase in individual incomes and the latter began to grow rapidly.

Thus, powerful technological advances changed the growth regime of Western Europe from the Malthusian regime, through the Post-Malthusian

9 Ibidem, 40.

10 Oded Galor and D. Weil, "Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and beyond" *The American Economic Review*, 90 (2000) 806-828.

8 Ibidem, 25.

regime, to the modern growth regime. The increasing growth in total production was expressed in the growth of individual incomes more than in the growth of the population.

The Russian Empire in the first half of the nineteenth century

If we consider the history of the Russian Empire in the context of Galor's theory, then we can divide it into two periods: before the reforms of Alexander II and after. In the first half of the nineteenth century, the Russian Empire defined itself as one of the most powerful powers in Europe. The Empire played a big political role on the continent, but it could not compete economically with Western Europe. The backwardness of domestic industry and the underdevelopment of communications were reasons for the defeat of the empire in the Crimean War of 1853–1856. This heavy defeat exposed the problems of the Russian Empire. It became obvious that the Empire lagged behind Western European states politically, economically and in technological innovation.

In 1840 the total length of railway lines in Russia was only 27 km.

The Great Reforms of the 1860s and 1870s were carried out during the reign of Emperor Alexander II and were designed to modernise the empire. Before these reforms, the Russian Empire developed according to the Malthusian regime paradigm for several reasons. First, the majority of the population

were peasants, a significant part of whom, due to serfdom, were limited in movement and choice of profession.¹¹ The main source of income for them was agriculture, that is, land, which was a limited resource. Despite the fact that the Russian Empire possessed a significant reserve of undeveloped lands, they were not inhabited either because of their unsuitability for agriculture or their remoteness from the main grain markets. An obstacle to the development of land beyond the Urals was the lack of proper transport links.¹² Due to the high population density west of the Ural Mountains, peasants often experienced a shortage of land.¹³ Some authors even noted the disastrous overpopulation of this region.¹⁴ This, according to the Malthusian concept, limited population growth. European technological innovations were used in the Russian Empire to a very limited extent. For example, in 1840 the total length of railway lines in England was 2,390 km, in Germany – 469 km, in

11 B.N. Mironov, *Rossijskaya imperiya: ot tradicii k modern T.2* [Russian Empire: from tradition to modernity V.2]. (St. Petersburg 2014) 27.

12 B.N. Mironov, *Rossijskaya imperiya: ot tradicii k modern T.1* [Russian Empire: from tradition to modernity V.1], 101.

13 A.M. Zolotarev, *Zapiski voennoj statistiki Rossii: kurs starshego klassa Nikolaevskoj akademii General'nogo shtaba* [Notes of military statistics of Russia: the course of the senior class of the Nikolaev Academy of the General Staff] (Saint Petersburg 1894); S.N. Khudekova and L.B. Kafengauz, *Evoluciya promyshlennogo proizvodstva Rossii* [Evolution of industrial production in Russia] (Moscow 1994).

14 S.A. Nefedov, *On the causes of the Russian revolution*.

France - 496 km. and in Russia only 27 km.¹⁵

The Great Reforms of the 1860s - 1870s marked the beginning of fundamental changes in the Russian Empire. Historian Grigory Dzhanshiev writes:

With the accession of Alexander II and especially after the Crimean War, it [The Russian Empire] gradually, albeit with great difficulty, began to form a conviction about the harm of extreme constraint on thought and any initiative that prevailed in the previous reign.¹⁶

The reform programme included changes in the judicial, financial and educational systems, reforms of local government, changes in the military sphere, and, most importantly, the abolition of serfdom.

The population of the Russian Empire grew at an impressive pace.

The abolition of serfdom in 1861 created the preconditions for a change in the growth regime. Former serfs received personal freedom: the peasants were allowed to leave the land without the permission of the authorities and the landowner, they could establish enterprises, as well as buy and sell property. Nevertheless, in order to redeem the allotment for ownership, the former

serfs were obliged to pay redemption payments to the landowners.¹⁷ Most of the peasants did not have sufficient savings and were forced to continue to work for the landowner for many years. In addition, even after the redemption, the allotment became the property not of a separate peasant household, but of the community. The peasants could neither sell the cultivated land, nor rent it out without the consent of the community. The existence of the community made it difficult to establish market relations in the village.¹⁸ Only in 1906, the Minister of Finance Pyotr Stolypin made attempts to optimise the peasant economy. The abolition of serfdom caused an increase in the productivity of peasant labor, but the introduction of redemption payments partially neutralized this result. Another important consequence of the emancipation of the peasants was the transition from the cultivation of traditional agricultural crops to more modern ones, which contributed to an increase in productivity. Also, the abolition of serfdom in 1861 caused an increase in employment and productivity in the industrial sector of the economy.¹⁹ Thus, the Great Reforms of

17 O.I. Chistyakov, *Rossiiskoe zakonodatel'stvo X-XX vekov v 9 t. Tom 7. Dokumenty krest'nyanskoy reformy [Russian legislation of the X - XX centuries: in 9 volumes - V.7. Peasant reform documents]* (Moscow 1989).

18 M.A. Davydov, *Dvadcat' let do Velikoy vojny: rossijskaya modernizaciya Vitte-Stolypina [Twenty years before the Great War. Russian modernization of Witte-Stolypin]* (St. Petersburg 2016).

19 A. Markevich and E. Zhuravskaya, "Economic Effects of the Abolition of Serfdom: Evidence from the Russian Empire," *CEPR Discussion Paper* 10398, 2015.

15 Robert C. Allen, *Farm to factory: a reinterpretation of the soviet industrial revolution* (Princeton 2003).

16 G.A. Dzhanshiev, *Epoha velikih reform [The era of great reforms]* (St. Petersburg 1905), 342.

the 1860s - 1870s potentially created the preconditions for a change in the growth regime, since they significantly changed the direction of the economic development of the Russian Empire.

Malthusian, Post-Malthusian, or Modern?

The assumption that, starting from the second half of the nineteenth century, the Russian Empire developed not according to the Malthusian, but to the post-Malthusian or Modern Growth regime, can be verified by comparing a number of indicators of the development of the empire with the corresponding features of each regime. These indicators include the rate of population growth, the level of well-being of the population, the literacy rate and the birth rate.

In the second half of the nineteenth century, the population of the Russian Empire grew at an impressive pace. From 1811 to 1863 the population of the European part of Russia increased by 46.33%, from 1863 to 1914 - by 108.867%.²⁰

Fig. 1: The population of the European part of Russia in 1811 - 1914. Source: Rashin A.G. (1956) *Population of Russia for 100 years: (1811-1913)*: Statistical essays. M.: Gosstatizdat.

20 A.G. Rashin, *Naselenie Rossii za 100 let (1811-1913 gg.) [Population of Russia for 100 years: (1811-1913)]*: Statistical essays (Moscow 1956), 28, 44.

At the end of the nineteenth century, per capita GNP in the Russian Empire was growing. From 1885 to 1914, per capita GNP in the Russian Empire increased by 60%. GDP growth outpaced population growth. GNP per capita from 1885 to 1913 grew by 63.44%.²¹

Fig. 2: GNP per capita in the Russian Empire in 1885-1913. Source: Gregory, Paul (1982). *Russian National Income, 1885-1913*. Cambridge: Cambridge University Press.

We can assess the growth of incomes by other indicators, for example, by the level of well-being. There are estimates of the level of well-being of the population of the Russian Empire for longer periods, but around these estimates there is a debate between Nefedov and Mironov. Nefedov believes that the standard of living of the inhabitants of the Russian Empire stagnated or fell in the second half of the nineteenth century, while Mironov, on the contrary, believes that the level of well-being was growing.²² If we adhere to the position of Mironov, with a high degree of confidence, we can say that the incomes of the population in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries grew slowly.

Consider now the development of human capital. One of the most important indicators of its development is

21 Paul Gregory, *Russian National Income, 1885-1913* (Cambridge 1982) 56 - 59.

22 S.A. Nefedov, *On the causes of the Russian revolution*.

the level of literacy of the population. The Great Reforms greatly facilitated access to education for all segments of the population. One of the results of the Great reforms was the establishment of *zemstvo* schools, which were engaged in teaching children of all sexes, class positions and religions. As a result, the number of primary schools increased from 17.200 in 1856 to 131.200 in 1894.²³ The duration of education also increased: From 1857 to 1907, the average number of years of education for one person aged 10 years and older due to all types of education increased by 113.79%, from 0.367 years to 0.93 years.²⁴

The changes provoked by the policies of Alexander II changed not only the legislation, but also the type of growth.

The literacy rate, measured as the ability to read and write, also grew in the second half of the nineteenth century and the beginning of the twentieth. If in 1853-1862 the average literacy rate of the male population of Russia over the age of 9 was 14%, then in 1902-1911 it was already 36%.²⁵

23 B.N. Mironov, *Social'naya istoriya Rossii perioda imperii. T.2* [Social history of Russia during the period of the empire. T.2] (Saint Petersburg 2003).

24 B.N. Mironov, *Rossiyskaya imperiya: ot tradicii k modernu* [Russian Empire: from tradition to modernity].

25 B.N. Mironov, *Blagosostoyanie naseleniya*

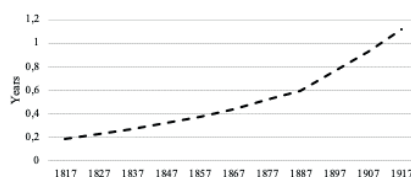

Fig. 3: The average number of years of education per person aged 10 years and older due to all types of education in the Russian Empire in 1847 – 1917. Source: Mironov B.N. (2014a) Russian Empire: from tradition to modernity. T. 1 - 3. - SPb.: Ed. Dmitry Bulanin.

In the second half of the nineteenth century, the birth rate began to decline. If the birth rate in 1871-1875 averaged 51.5 per 1000 inhabitants, then in 1911-1913 it was already only 43.9 births per 1000 inhabitants.²⁶ It still remained significantly higher than the Western European one, but it was decreasing.²⁷ This, coupled with the rise in literacy, allows us to conclude that parental preferences began to shift from the number of children to their 'quality'.

Conclusions

If, before the Great Reforms of the 1860s and 1870s, the growth regime of the Russian Empire was, with a high probability, Malthusian, then we cannot conclude the same about the post-reform time. The changes provoked by the policies of Alexander II changed not

i revolyucii v imperskoj Rossii: XVIII – nachalo XIX veka [Welfare of the population and revolutions in imperial Russia: XVIII – early XX century] (Moscow 2010) 196.

26 B.N. Mironov, *Blagosostoyanie naseleniya i revolyucii v imperskoj Rossii: XVIII – nachalo XIX veka* [Welfare of the population and revolutions in imperial Russia: XVIII – early XX century], 389.

27 E.T. Gaidar, *Dolgoe vremya. Rossiya v mire* [For a long time. Russia in the World: Essays on Economic History] (Moscow 2005).

only the legislation, but also the type of growth. However, we cannot call the growth regime that existed in the Russian Empire in the second half of the nineteenth century modern yet: at the end of this period, the growth rate of GDP per capita was still slow.

Thus, we can conclude that the Russian Empire in the second half of the nineteenth century developed in the paradigm of post-Malthusian growth. The increase in agricultural and industrial productivity caused population growth. In addition, parental preferences regarding the number of children were changed: fertility declined, while literacy rates and hence the quality of human capital increased. Most likely, the Russian Empire would have been able to catch up with the countries of Western Europe in development, by switching to a steady growth regime, if the events of the early twentieth century had not happened.

Anna Arkhina is a graduate student at Utrecht University. She received her BA in Economics from Moscow State University. She studies the history of the economy of the Russian Empire of the late nineteenth and early twentieth centuries and the economics of Stalinism.

Rolf Strootman

Afb. 1: Dr. Rolf Strootman.

Dasja Zonneveldt & Wieger Lagerveld

De wereld gaat langzaam weer open en interacties tussen mensen en culturen nemen weer toe. Dat globalisering echter geen typisch modern fenomeen is bespreken we met dr. Rolf Strootman, die ons vertelt over zijn passie voor wereldgeschiedenis. Hierbinnen interesseert hij zich sterk voor het centrale gedeelte binnen Eurazië en doet hij onderzoek naar wat er gebeurt wanneer verschillende culturen in contact komen. Strootman gaat in op het proces van 'glokalisering', maar vertelt ook over de uitdagingen binnen zijn expertise, de oudheid. Ten slotte geeft Strootman ons een omschrijving van 'historische sensatie' waar het hart van menig historicus sneller van gaat kloppen.

Eind 2019 werden de gevolgen van globalisering pijnlijk duidelijk. Een vleermuis op een vismarkt in China zorgde ervoor dat de levens van men-

sen van over de hele aardbol volkomen veranderd werden. Dit vlindereffect heeft ons doen beseffen dat de wereld groter is dan ons eigen land. De wereld

kent zoveel verbindingen en connecties dat we erg afhankelijk zijn geworden van wat er elders gebeurt. Het zou echter verkeerd zijn om te denken dat dit een typisch modern fenomeen is. We spraken met dr. Rolf Strootman over zijn passie voor wereldgeschiedenis, de effecten van globalisering in de premoderne en moderne wereld, en de inclusieve toekomst van zijn vakgebied.

‘Wereldgeschiedenis is een breed begrip, het kan alles betekenen. Maar je kan het wel toespitsen door wereldgeschiedenis te omschrijven als de tak van sport die zich richt op connecties tussen culturen, beschavingen en regio’s in de wereld. Het is een vorm van geschiedenis die zich niet bezighoudt met geschiedenis binnen de begrenzings van moderne staten. Het geeft daardoor een ander, niet-Europees perspectief op de geschiedenis.’ Strootman onderzoekt zelf ook liever de wereld buiten Europa om de Oudheid vanuit een ander perspectief te bekijken.

De eurocentristische blik van historici leidt er verder volgens Strootman toe dat ze de geschiedenis van de globalisering pas laten beginnen in de zestiende eeuw, op het moment dat Europese ontdekkingsreizigers de wereld over voeren in hun houten schepen. Strootman vertelt dat er daarvoor al een eenheid was in bepaalde gebieden van de wereld en waarin ook al veel gereisd werd. Zijn grootste interesse ligt bij het centrale gedeelte binnen Afro-Eurazië, het gebied ten oosten van het Middellandse Zeegebied, dus het Midden-Oosten, Iran en Centraal-Azië. Dat is een gebied dat veel wereldhistorici zien als het eigenlijke zwaartepunt van de geschiedenis: het gebied tussen Europa

en China in, waar de meeste premoderne wereldrijken ontstonden. Door de nadruk op Europa en China wordt dat gedeelte door historici vaak vergeten.

Hoewel hij zich vooral richt op een bepaald gebied, noemt Strootman zich alsnog wereldhistoricus. Wat maakt zijn onderzoek dan wereldgeschiedenis? Is het niet gewoon de geschiedenis van een grote regio? Strootman zegt van niet: ‘Wereldgeschiedenis is vooral de geschiedenis van connecties en interacties. Niet alleen het in kaart brengen van de verbindingen tussen gebieden, maar ook het onderzoeken wat er gebeurt als verschillende culturen met elkaar in contact komen. Wat je dan eigenlijk onderzoekt is wat cultuur is en hoe culturele verandering werkt. Het algemene idee is dat cultuur verandert als het in contact komt met een andere cultuur. Wat daarnaast kenmerkend is aan wereldgeschiedenis, is dat je het idee van Europese natiestaten loslaat. Je kijkt niet meer naar landen, maar onderkent dat stadstaten en imperia de belangrijkste staatsvormen in de wereldgeschiedenis waren. Nu wil ik niet zeggen dat ik een voorstander ben van imperia, want wereldrijken zijn buitengewoon gewelddadige staten die gebaseerd zijn op veroveringen. Maar imperia zorgen wel voor veel connectiviteit tussen gebieden. De meeste imperia en stadstaten bevonden zich ook in dat centrale gedeelte van Eurazië. Nu denken we dat imperialisme iets typisch Europees is, maar dat is niet zo. Het is juist typisch Euraziatisch.’

Wereldgeschiedenis gaat over grote gebieden, processen en begrippen. Hoe kunnen we dit onderzoeken? ‘Wanneer er grote politieke verbanden gaan

ontstaan rond 550 voor Christus tussen het Middellandse Zeegebied en gebieden in centraal Eurazië, dan kunnen we spreken van een proto-globalisering, de eerste globalisering van de wereld. Globalisering kunnen we definiëren als een sterke toename van connectiviteit in een bepaalde periode plus een bewustzijn bij mensen dat die verbondenheid er is. In dat grote geheel van premoderne globalisering kunnen we kijken wat dat teweegbrengt op lokaal niveau. Dat kan je onderzoeken door een model met een vreselijke naam – glocalisering. Dat is een samentrekking van *global* en *local*. Die theorie laat zien dat een lokale gemeenschap sterk de neiging krijgt om de eigenheid te benadrukken zodra ze steeds meer verweven raakt met een groter geheel. Globalisering dwingt mensen te gaan nadenken over hun eigen identiteit. Die moeten ze vervolgens construeren. Ze gaan op basis van tradities een paar zaken aanwijzen om een eigen identiteit te creëren in antwoord op globalisering.’ Dat is een van de grootste motoren voor culturele verandering en daar kun je op micro-niveau naar kijken. Je kan bijvoorbeeld kijken naar hun goden: importeren ze andere goden en doen ze alsof het hun eigen goden zijn? Of nemen ze allen de iconografie van andere goden over voor hun eigen goden om aansluiting te vinden bij ‘internationale’ trends? Glocalisering is de prachtige paradox dat eigenheid wordt benadrukt onder invloed van internationale veranderingen.’ Dat fenomeen is van toepassing op Atheners, Babyloniërs, maar ook op Nederlanders.

Het proces van glocalisering zien we ook overal om ons heen gebeuren. ‘De

Alb. 2: Niccolo, Maffeo en Marco Polo onderweg langs de Zijderoute. Miniatuur uit de *Catalaanse Atlas*, 1375. Bron: Bibliothèque Nationale, Parijs.

wereld waarin we nu leven raakt steeds meer verbonden, wat ertoe leidt dat we op zoek gaan naar wie we zijn en wat ons ons maakt. Een tv-programma als *Ik hou van Holland* van Linda de Mol is een voorbeeld van hedendaags globalisme. Als je daarnaar kijkt, zul je zien dat er hele duidelijke keuzes worden gemaakt over wat nou typisch Holland is. Die keuzes liggen wel voor de hand, maar het zijn alsnog keuzes. Vaak zijn die keuzes gebaseerd op clichébeelden die men in het buitenland van ons heeft. Je kan je afvragen waarom we ineens zo’n programma hebben. Opeens is er behoefte om iets met die Nederlandse identiteit te gaan doen. De reden waarom dit gebeurt is waarschijnlijk omdat je hoort dat Nederland zo aan het globaliseren is.’

Volgens Strootman staat ook zijn eigen vakgebied, de Oudheid, voor een belangrijke keuze. Het erfgoed van de Grieken en Romeinen is in principe niet te claimen en wordt ook wel gezien als ons aller erfgoed. In de loop van de geschiedenis hebben de Europeanen zich deze geschiedenis echter toegeëigend en is de Oudheid ook altijd geschreven vanuit de veronderstelde Westerse culturen van de Romeinen en Grieken. Dat perspectief doorbreken kan volgens

Strootman dan ook geen kwaad. Hij wijst daarbij op een crisis die nu met name in de Angelsaksische wereld speelt. 'Hoe kan je daar het onderwijzen van de klassieken en van de talen Grieks en Latijn verkopen als je het blijft zien als typisch Europees en de bakermat van de West-Europese beschaving?' In het verlengde ligt ook de inclusiviteit van het vakgebied: 'Wat hebben hier in Nederland mensen met een migratie-achtergrond, en in de Verenigde Staten bijvoorbeeld de Afro-Amerikaanse bevolking aan een vakgebied dat ooit in de achttiende eeuw geconstrueerd is om uit te leggen waar de Westerse beschaving vandaan komt?' Het vakgebied wordt in positieve zin gedwongen daar iets mee te doen, aldus Strootman. 'Het is ontzettend spannend om het gevoel te hebben dat dat gaande is en dat je misschien deel kunt uitmaken van die verandering.'

'Een plek is nu eenmaal heilig omdat het simpelweg niet anders kan.'

Het laatste wat hij wil, is dat het vakgebied verdwijnt. Daarvoor zijn de Griekse literatuur en mythologie simpelweg te mooi. Maar het mag allemaal wel wat inclusiever. Ook India en Oost-Afrika waren belangrijke beschavingscentra in de Oudheid, maar oudhistorici laten die gebieden vaak links liggen.

Een aspect dat de afgelopen periode natuurlijk wel ontbrak in het werk van Strootman, die zichzelf zou omschrijven als een historicus 'die de geuren wil ruiken en tussen de mensen wil rondlopen', is het fysiek bezoeken van

historische plekken. Op reis gaan is ook noodzakelijk omdat archeologie een belangrijke bron is binnen de oude geschiedenis. Daarnaast geeft het je de kans om te zien hoe het landschap invloed uitoefent op de geschiedenis. 'Je kunt pas echt politiek-historische processen begrijpen als je het landschap begrijpt. Je moet met een bus in Oost-Anatolië door een bergpas rijden om echt te zien dat het er een is, en vervolgens te snappen waarom daar de routes lopen en waarom juist daar oorlogen worden uitgevochten of contact tussen beschavingen plaatsvindt.'

Strootman hoopt dan ook binnenkort weer met studenten op reis te kunnen en langs alle opgravingen te gaan in Griekenland of Turkije om die echte historische sensatie te voelen en archeologische sites ter plekke te bestuderen. Al voelden wij die sensatie eigenlijk ook al toen Strootman ons vertelde over wat je ervaart als je in Delphi bovenop die hoge berg staat. 'Dan zie je dat fantastische landschap daar beneden en de belangrijke rol die het speelt. Om de religie die verbonden is aan zo'n heiligdom te kunnen begrijpen, moet je proberen te begrijpen hoe dat vroeger gevoeld moet hebben: 'dit is magisch'. Een plek is nu eenmaal heilig omdat het simpelweg niet anders kan.'

Dr. R. Strootman werkt als docent-onderzoeker bij het Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij doceert Wereldgeschiedenis en Oude Geschiedenis. In zijn onderzoek richt hij zich op de regio's Griekenland, het Midden-Oosten en Centraal Azië, en op de thema's, imperialisme, hofcultuur en religie.

Buiten oevers, over grenzen

De overstromingshulp in Warschau en Krakau in 1884

Wylew Wisły pod Warszawą w dniach 13, 14 i 15 czerwca 1867 r. od strony Marynastada. (Rysował z natury Kosnak).

Afb. 1: Verbeelding uit 1886 van de overstroming van Warschau in 1813. Bron: Mazovian Digital Library.

Marian van der Pluijm

Poland did not exist in the nineteenth century. From 1795 on, the Russian, Habsburg, and Prussian empires each had a division of the former Polish-Lithuanian Commonwealth. As a result, a different part of the former Polish river Vistula belonged to each. What effect did this special geographic position have on the flood relief that could be provided in the cities of the Polish Partitions in the nineteenth century? Using Polish newspapers from 1884, Marian studies the flood relief provided by local institutions in the cities of Krakow and Warsaw, part of the Habsburg and Russian Divisions respectively, after the flooding of the Vistula in 1884. Her analysis clarifies what the effect was of varying degrees of political autonomy on local flood relief. Moreover, the special relationship between Division and Empire becomes clear, one that is not at all self-evident from a Western European perspective.

Een rivier trekt zich weinig aan van de landsgrenzen die mensen trekken. Toen de grenzen van wat wij nu Polen noemen in 1795 opnieuw werden getekend, bleef de Vistula liggen waar ze lag. In de tijd van de oude Pools-Litouwse Gemenebest had het stroomgebied van de Vistula het hele Poolse grondgebied beslagen. Nu was het Gemenebest opgesplitst in drie Delingen, en werd de Vistula daarmee opeens een internationale rivier. De bovenstroom werd Habsburgs, de middenstroom Russisch, en het puntje waar de Vistula uitmondde in de Baltische zee hoorde bij Pruisen. Op papier bestond Polen niet meer. Deze bijzondere geografische positie zou duren tot het einde van de Eerste Wereldoorlog.

Omdat de Vistula een belangrijke handelsroute naar de Baltische zee vormde, hadden het Habsburgse en Russische rijk er belang bij hun deel van de Vistula goed bevaarbaar te houden. Dit dwong samenwerking af. Een ingreep in de bovenstroom onder bestuur van de Habsburgse Deling kon immers wel degelijk invloed hebben op de benedenstroom van Pruisen. Daarover moesten afspraken worden gemaakt.

Een belangrijk verdrag was het verdrag tussen het Russische en Habsburgse rijk van 1864, dat hydrotechnologisch onderhoud en een vereiste minimumdiepte van de Vistula in beide Delingen vastlegde.¹ Hoewel meerdere verdragen volgden, kwam er in de praktijk weinig van terecht. Tot 1909 was 68% van het geplande werk uitgevoerd in de Habsburgse Deling, en

slechts 39% in de Russische Deling.² In de rest van Europa kreeg de Vistula de reputatie van een verwaarloosde rivier.³

Ook wanneer de Vistula overstroomde, was dat voortaan een probleem dat drie verschillende rijken trof. Hierover ontbraken echter internationale verdragen of commissies.⁴ Dit artikel behandelt onderzoekt waar de verantwoordelijkheid voor overstromingshulp in de Poolse Delingen dan wel lag, en waar deze in praktijk werd genomen.

Dit gebeurt aan de hand van een vergelijking tussen de lokale overstromingshulpcommissies in Krakau en Warschau na de overstroming van 1884. Hoe werd deze lokale overstromingshulp georganiseerd? Organiseerden de steden deze zelf, of kwam ze voort uit plannen uit andere bestuurslagen? Omdat Krakau en Warschau tot twee verschillende Delingen behoorden, en de politieke relatie tussen Deling en rijk in de Habsburgse en Russische Deling sterk verschilde, behandelt dit artikel daarnaast ook welk effect de politieke relatie tussen Deling en rijk op de overstromingshulp op lokaal niveau had.

Een ‘autonoom’ koninkrijk en een Russische provincie

De Habsburgse Deling verhielde zich anders tot het Habsburgse rijk dan de Russische Deling tot het Russische rijk. De Habsburgse Deling had op papier meer autonomie, omdat ze een eigen koninkrijk binnen het Habsburgse rijk

1 Królikowski, ‘Organizacja centralnych służb inżynieryjnych’, 225.

2 Pociask-Karteczka, ‘Płynie Wisła’, 66.

3 Blackburn, *The Conquest of Nature*, 280.

4 Pyś, ‘Administracja’, 4966.

vormde, namelijk het koninkrijk Galicië.⁵ Galicië had een eigen parlement: de Sejm. Deze autonomie moet echter niet overschat worden. De invloed van de Galiciërs in Oostenrijkse politiek was beperkt.⁶ Bovendien bestond de Galicische bestuurlijke elite vrijwel uitsluitend uit mensen uit dezelfde sociale groep, namelijk de landbezittende adel. De dominante rol van de Poolse adel uit de tijd van de Gemenebest was in de Habsburgse Deling bewaard gebleven.⁷

De Russische Deling kende in 1884 in ieder geval geen zelfbestuur. Het oude Congreskoninkrijk Polen was als provincie volledig in het Russische rijk geïntegreerd na de gefaalde Januari-opstand in 1863, waarin de Polen hun onafhankelijkheid hadden geprobeerd te bevechten. Aan het hoofd van deze nieuwe provincie stond een gouverneur die directe verantwoording aan St. Petersburg aflegde.⁸

Waar lag de verantwoordelijkheid voor overstromingshulp in de politieke systemen van de Poolse Delingen? In West-Europese landen als Frankrijk en Nederland was die verantwoordelijkheid lange tijd vooral een zaak van de lokale overheid geweest.⁹ Gedurende de negentiende eeuw, naarmate de kwetsbaarheid voor overstromingen toenam door een complexe mix van urbanisatie, bevolkingsgroei en menselijk ingrijpen in de natuur, nam de natie-

staat overstromingshulp en preventief waterbeheer steeds meer op zich.¹⁰ De hydrotechnologische ingrepen in het landschap waren prijzig en gingen vaak de lokale gemeentekas te boven. De staat kon dit wel betalen. Ook was de staat beter in staat naar het grotere geheel te kijken en via kaarten, metingen en statistiek vanaf een vogelperspectief het landschap herontwerpen.¹¹

Natie en staat stonden los van elkaar in de Poolse Delingen.

Dit kader kan niet probleemloos op de Poolse Delingen worden toegepast zonder een belangrijk verschil in oogenschouw te nemen: terwijl natie en staat in West-Europese landen met elkaar vervlochten, stonden natie en staat los van elkaar in de Poolse Delingen.¹² De Poolse Delingen waren onderdeel van multinationale rijken. Natuurlijk waren er binnen die rijken centraliserende tendensen, maar die werden uitgevoerd door keizers en hun staten, niet door natiestaten zoals deze in West-Europa. Om de centralisatie van waterbeheer – of het gebrek daaraan – in de Poolse Delingen te begrijpen, is het daarom belangrijk om te kijken naar zowel de relatie tussen stad en Deling als Deling en rijk.

Overstromingshulp in Krakau en Warschau in 1884

5 Davies, *God's Playground*, 106.

6 Kuzmany, 'Habsburg Austria', 44.

7 Corrsin, 'Language Use in Cultural and Political Change in Pre-1914 Warsaw', 75.

8 Davies, *God's Playground*, 61.

9 Bosch, 'Dutch water management', 13.

10 Scott, *Seeing Like a State*, 4.

11 Ibidem, 3.

12 Hroch, *Social Preconditions of National Revival*, 8.

Afb. 2: Kazimierz Badeni, c. 1900. Bron: Biblioteka Narodowa.

Het had drie dagen achter elkaar geregend in Warschau en de inwoners begonnen zich zorgen te maken dat een nieuwe ‘świętojanki’-overstroming op komst was.¹³ Deze overstromingen werden door hevige regenval aan het einde van juni veroorzaakt. De Polen noemden deze ‘świętojanki’-overstromingen naar *Święty Jan*, Sint Jan, wiens feestdag hiermee meestal samenviel. Op 22 juni 1884 waren de voorbereidingen voor de feestdag al in volle gang: tribunes voor het publiek waren neergezet, de boten met lichtjes en bloemenkransen hadden hun oefenrondjes op de Vistula gevaren, en de vuurwerkshow was in stelling gebracht.¹⁴ Toen kwam bericht uit Krakau dat de Vistula daar buiten haar oevers was getreden. Alles werd weldra afgeblazen. De bewoners van de oevers van de middenstroom

13 ‘Ostatnie wiadomości’, *Kurier Warszawski*, 23 juni 1884.

14 ‘Dodatek nadzwyczajny’, *Kurier Warszawski*, 23 juni 1884b.

zetten zich schrap.

Ondertussen stonden de boulevards van Krakau al onder water. Op 21 juni was een groepje notabelen bijeengekomen in het Spiš-paleis aan het centrale marktplaats, en richtte terstond een commissie op die zich zou inspannen om overstromingshulp te bieden.¹⁵ Graaf Kazimierz Badeni was de voorzitter. Hij was een conservatief politicus, actief als lid van de Sejm en de Poolse cirkel binnen de Habsburgse overheid, en toegewijd aan de Habsburgse keizer. Hij stond bekend om zijn beknopte manier van spreken, of zoals zijn Oostenrijkse critici het noemden: ‘het enige positieve neveneffect van zijn belabberde Duits’.¹⁶ Andere leden van de Krakause overstromingscommissie waren onder andere o.a. de burgemeester van Krakau, de bisschop van Krakau, de rector van de universiteit en nog enkele graven uit belangrijke Krakause adellijke families.¹⁷ Kortom, een ad-hoc-georganiseerde commissie van notabelen.

De organisatie van overstromingshulp in Warschau werd daarentegen van bovenaf gecoördineerd. Op 25 juni 1884 stelde de stadsgemeente deze commissie samen van stadsbewoners die een bepaald stadsdistrict goed kenden, zoals de plaatselijke pastoor.¹⁸ De gemeente

15 ‘Telegramy Nowej Reformy’, *Nowa Reforma*, 22 juni 1884.

16 Encyklopedia PWN, ‘Badeni Kazimierz Feliks’ (accessed on 18 January 2021) <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Badeni-Kazimierz-Feliks;3873193.html> (version 18 January 2021).

17 ‘Odezwa komitetu’, *Czas*, 22 juni 1884.

18 ‘Z miasta’, *Gazeta Polska*, 25 juni

deelde de stad in zeven delen op, en ieder commissielid kreeg de verantwoordelijkheid over een eigen deel.¹⁹ In Warschau speelde de Poolse adel geen rol van belang.²⁰

Wel kwamen de twee stedelijke hulpcommissies overeen in hun taken. Ze verzamelden donaties, vergaarden informatie over de verspreiding en effecten van de overstromingen, en organiseerden overleg en communicatie tussen verschillende hulpverleners.²¹ Deze overstromingshulp strekte tot ver buiten de grenzen van de stad. Zij hielpen ook de gemeentes in de buurt, waarvan de lokale bestuurders zich volgens de steden 'te passief' hadden opgesteld.²² Ze huurden boten van de lokale brandweer, roeiverenigingen en scheepswerven, reddden mensen uit het water, of bevrijdden hen van hun zolders. Ze deelden brood uit, en boden tijdelijke onderdak. Ook coördineerden ze de parallelle reddingsacties van studenten, roeiers en brandweermannen.²³

Inkomsten van de overstromingscommissies

Bij de bekostiging van de overstromingshulp, speelden de Poolstalige kranten een bijzondere rol. Deze kranten werden in Warschau en Krakau op-

gesteld en gepubliceerd, maar verspreid over alle Delingen gelezen.²⁴ Niet alleen deden ze verslag van de overstroming, en zouden ze later de structurele oorzaken van de Vistula-overstromingen aankaarten, ze waren ook het centrale collectepunt voor donaties. In de kranten werd tot in detail bijgehouden wie hoeveel aan de overstromingscommissies had gedoneerd. Deze krantenberichten fungeerden als officieel bonnetje voor de donateurs.²⁵

In Krakau waren de individuele donaties aanzienlijk beter dan in Warschau. Dit kan worden verklaard door de samenstelling van de Krakause commissie, die hoofdzakelijk uit leden met een groot privé-vermogen bestond. Op die manier konden zij op de eerste dag uit eigen zak al 6,000 złoty's doneren.²⁶ De Warschause commissie had nauwelijks inkomsten via de donaties in de kranten. Zij waren afhankelijk van de 3,000 roebels (omgerekend zijn dat ongeveer 20,000 złoty's) die ze rechtstreeks uit de gemeentekas kregen.²⁷

In het geval van Krakau droegen naast individuele donaties ook Galicische instanties hun steentje bij. Na de Ausgleich in 1867 had Galicië enkele politieke vrijheden verworven, die niet alleen het voortbestaan van de Sejm hadden bestendigd, maar ook hadden geresulteerd in de oprichting van een eigen Galicische Spaarbank en Galici-

1884.

19 'Z miasta', *Gazeta Polska*, 28 juni 1884.

20 Corrsin, 'Language Use in Cultural and Political Change in Pre-1914 Warsaw', 75.

21 'Posiedzenie krakowskiego komitetu ratunkowego', *Czas*, 29 juni 1884.

22 'Sprawa gmin', *Nowa Reforma*, 28 juni 1884.

23 'Wylewy', *Czas*, 21 juni 1884.

24 Kolasa, 'Najważniejsze polskie gazety', 38.

25 'Odezwa komitetu', *Czas*, 22 juni 1884.

26 'Wylewy', *Czas*, 22 juni 1884.

27 'Z miasta', *Gazeta Polska*, 26 juni 1884.

sche Onderlinge Waarborgmaatschappij.²⁸ Deze droegen ruimschoots bij aan de overstromingshulp. De Spaarbank doneerden 10,000 złoty's aan de overstromingsslachtoffers, de Krakause tak van de Spaarbank deed daar 500 złoty's bovenop, en de Onderlinge Waarborgmaatschappij 1,000 złoty's. Vergeleken met de 10,000 złoty's die de Sejm aan de Krakause commissie doneerde, is dat een aanzienlijk bedrag.²⁹ Omdat het afhankelijke Warschau deze instanties ontbeerde, liep de Warschause hulpcommissie zulke inkomsten mis.

'Het enige positieve neveneffect van zijn belabberde Duits'.

Weliswaar was de Krakause overstromingscommissie in de eerste dagen van de overstroming de belangrijkste hulporganisatie voor heel Galicië; dat zij nooit de last van de totale schade zou kunnen opvangen, moge duidelijk zijn.³⁰ Volgens de Krakause krant *Czas* had de Krakause commissie op 29 juni uiteindelijk 21,144 złoty's binnengekregen. De totale schade was beraamd op bij 14 miljoen złoty's.³¹

Noodhulp versus structurele hulp

De klap van de overstroming kwam in Galicië extra hard aan door de gevolgen op lange termijn. *Czas* beschreef hoe

de overstroming in 1884 een heftige economische impact op Galicië had juist omdat haar economie bijna volledig op landbouw berustte.³² Vanaf 1880 werd Galicië geplaagd door herhaaldelijk mislukte oogsten.³³ In 1884 hadden een milde winter en een warme lente er voor gezorgd dat de zomergewassen goed waren ontkiemd. Dit had de hoop onder boeren en kleine landeigenaren gewekt dat zij met deze nieuwe oogst een deel van hun oude schulden af konden betalen en een dreigend faillissement konden afwenden. Tevergeefs. In de overstroming in juni werd de oogst verwoest. Krakause krant *Nowa Reforma* schreef teleurgesteld dat nu het geld voor de "wedergeboorte van Galicië" nu zou moeten worden besteed aan het verzachten van de impact van de overstroming.³⁴

Ook in Warschau verergerde de overstroming de al bestaande problemen in de stad. De overstroming trof met name het armste district, Powiśle, hard.³⁵ De belangrijkste liefdadigheidsinstelling uit Powiśle was het Informatiebureau voor Uitzonderlijke Armoede. Voor de overstroming had het bureau al meer dan 2000 families onder haar hoede. Na de overstroming kreeg zij zoveel nieuwe aanvragen dat ze in alle Warschause kranten een oproep tot hulp plaatste omdat ze het anders niet meer zouden

28 Kuzmany, 'Habsburg Austria. Experiments in Non-Territorial Autonomy', 56.

29 'Powódź w Galicji', *Kurier Warszawski*, 29 juni 1884.

30 'Dodatek', *Czas*, 31 december 1884.

31 'Dodatek', *Czas*, 31 december 1884.

32 'Z Galicji', *Gazeta Polska*, 30 juni 1884.

33 'O akcji ratunkowej w Galicji', *Nowa Reforma*, 1 juli 1884.

34 'Telegramy', *Nowa Reforma*, 22 juni 1884.

35 Böldyrew, 'Społeczne inicjatywy', 50.

redden.³⁶

Omdat de omvang van de overstromingsramp de mogelijkheden van de lokale commissies ontsteeg, richtten de gouverneur van de Russische Deling en de Galicische Sejm in juli hun eigen overstromingscommissies op.³⁷ Hun oprichting gebeurde speciaal voor de overstroming van 1884. Er bestonden geen permanente commissies waarop de Delingen zich konden beroepen.³⁸

Welke verantwoordelijkheid lag er dus in Krakau en Warschau op lokaal niveau wat betreft overstromingshulp? In navolging van de Nederlandse historica Anneke Driessen maak ik onderscheid tussen noodhulp en de structurele hulp. De noodhulp is de hulp die direct na het ontstaan van de ramp op gang komt en bestaat uit de redding van mensen en vee, en het voorzien in de eerste levensbehoeften van hen. De structurele hulp komt later op gang en is gericht op herstel en wederopbouw van het getroffen gebied.³⁹

De taken van de Warschause en Krakause overstromingscommissie vallen grotendeels binnen de noodhulp: ze redden verdrinkende mensen en dieren en bieden de eerste dagen voedsel en onderdak aan slachtoffers. De structurele hulp zou de verantwoordelijkheid van de overstromingscommissies van de Sejm en de Russische gouverneur

Afb. 3: De feestelijkheden op Sint Jans Avond, 1870. Bron: Mazovian Digital Library.

worden. Zij organiseerden de reconstructie van de verwoeste gebouwen in de steden en de compensatie van de boeren voor hun verwoeste oogst.⁴⁰ Met nadruk houden deze commissies zich ver van 'liefdadigheid'. De Sejm schreef bijvoorbeeld dat ze het gedoneerde reconstructie-geld niet voor aalmoezen wilde aanwenden, maar 'liever de overstromingssslachtoffers in de reconstructie van de verwoeste rivieroever tewerkstellen. Zo zorgen we tegelijkertijd voor een inkomen voor de slachtoffers en de ontwikkeling van ons land'.⁴¹

De Poolse kranten vroegen zich echter af of een wederopbouw alleen wel voldoende was. Wat betekent het om een stad te herbouwen als meermaals is gebleken dat in precies die stad enorme overstromingen kunnen optreden? Met een wederopbouw alleen verminder je het overstromingsgevaar niet. De Pool-

36 'Z miasta', *Gazeta Polska*, 25 juni 1884.

37 'Okólnik', *Gazeta Polska*, 30 juni 1884.

38 *Sprawozdanie stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego*, 6 september 1884.

39 Van de Ven, *Niets is bestendig*, 65.

40 'Dodatek', *Czas*, 31 december 1884.

41 'Wiedeń 25 czerwca', *Czas*, 27 juni 1884.

se kranten kaartten daarom de structurele oorzaken van de herhaaldelijke overstromingen aan, waaruit blijkt dat ze daarvan goed op de hoogte waren: de ontbossing in de bovenstroom, het gebrek aan Vistula-regulatie en de kwetsbare landbouweconomie van Galicië.⁴² Dit waren taken die bij het Korps Ingenieurs van het Russisch en Habsburgse rijk lagen.⁴³ De toon van de kranten is echter defaitistisch. Zo schrijft de Warschause krant *Prawda* verbitterd hoe ‘het temmen van de Vistula’ al lang niet meer in hun eigen handen ligt. Het enige wat de Polen nog kunnen is ‘artikelen schrijven die door niemand gelezen worden, en zuchten opdat er betere tijden zullen aanbreken’.⁴⁴

Conclusie

Door de overstroming van 1884 in het Russische Warschau en het Habsburgse Krakau te vergelijken, heb ik lokale overstromingshulp in twee verschillende politieke contexten vergeleken. De beperkte politieke autonomie van de Habsburgse Deling stelde een selecte elite van adellijke landeigenaren in staat om hun eigen hulp bij overstromingen in Krakau te regelen. Bovendien waren er door de Galicische autonomie instanties als een Spaarbank en Waarborgmaatschappij aanwezig in Krakau die ook voor meer inkomsten van de hulpcommissie zorgde. De Warschause overstromingshulp stond daarentegen

onder directe controle van de gemeenteraad die verantwoording aflegde aan de Russische gouverneur, en vermogen- de instanties ontbraken.

De lokale overstromingscommissies boden alleen noodhulp, zoals reddingsoperaties, voedsel en onderdak. De Krakause commissie hield zich bezig met Krakau en omgeving, en de Warschause met Warschau en omgeving. Ze zochten geen samenwerking met elkaar. Ook herstelwerkzaamheden, zoals het herstellen van bruggen en het compenseren van boeren, werd niet door de lokale commissies gedaan. Hiervoor richtten de Russische gouverneur en de Galicische Sejm hun eigen commissies op.

De verantwoordelijkheid van noodhulp lag in de Poolse Delingen dus op lokaal niveau, maar de structurele hulp was de verantwoordelijkheid van de staat. Anders dan in Frankrijk en Nederland was deze scheiding tussen lokale en staatsaansprakelijkheid in 1884 niet geformaliseerd in permanente instanties. Toen in 1888 de Vistula weer in beide steden overstroomde, begon de organisatie van hulp dus weer van vooraf aan.

Marian van der Pluijm behaalde haar bachelor geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en studeert momenteel in Leiden. Daar specialiseert ze zich in de (milieu)geschiedenis van Centraal-Europese landen, en volgt ze vakken Pools aan de Universiteit van Amsterdam.

⁴² ‘Krakow 21 czerwca’, *Nowa Reforma*, 22 juni 1884.

⁴³ Królikowski, ‘Organizacja centralnych służb’, 227.

⁴⁴ ‘Liberum Veto’, *Prawda*, 5 juli 1884.

Het verschil tussen wettelijke en sociaal-culturele gelijkheid

Ellen Linderhof

During the 1950s, Corry Tendeloo made some great changes in the law for women to create more equality in the Netherlands. Unfortunately, these laws did not result in true equality for women in society, as will be argued in this essay. Ellen Linderhof argues that women in the Netherlands are still in an oppressed position in society and this is illustrated with several examples. It turns out that legal equality does not imply improvement of the conduct towards women in society and culture.

In de jaren vijftig van de vorige eeuw beschikten vrouwen wettelijk gezien over een ondergeschikte positie ten opzichte van mannen. Dit wordt ook wel ‘handelingsonbekwaamheid’ genoemd. Handelingsonbekwaamheid is de onmogelijkheid tot het verrichten van rechterlijke handelingen, zoals het openen van een bankrekening, en ontslag van een ambtenares op het moment van huwelijk waren ingebakken in de wet. PvdA-politica en feministe Corry Tendeloo, een van de twee vrouwen in de Tweede Kamer in de jaren vijftig, deelde haar onvrede hierover met de Tweede Kamer. Zij slaagde erin om vrouwen de macht te geven over hun eigen carrière en bankrekening in respectievelijk ’55 en ’57. Deze wetswijziging en Tendeloos gedachtegoed stuitten op veel weerstand van met name de christelijke partijen. Deze zagen

het als een aanval op hun ideaal van ‘gezinspolitiek’, waarin de traditionele rolverdeling de samenleving vormgeeft. Met het aanrecht als enige recht van de vrouw.

Je zou denken dat in de 21e eeuw de zaak er beter voor staat, niet? Feminisme zou niet meer nodig moeten zijn! Helaas. Hoewel wettelijke emancipatie gelukt is, blijft de vrouw op sociaal-cultureel vlak nog steeds achter. Dit blijkt uit een aantal voorbeelden. Zo verdienen vrouwen over het algemeen minder dan mannen in dezelfde functie en is zwangerschapsdiscriminatie nog steeds aan de orde van de dag. Mede door deze lagere lonen gaan vrouwen vaker parttime werken bij de geboorte van een kind, waardoor economische ongelijkheid in stand wordt gehouden. Bovendien komt het grootste deel van de zorgtaken in een huishouden

vaak nog op het bordje van de vrouw. Daarbij, beroepen waarin veel vrouwen werkzaam zijn, worden meestal lager gewaardeerd. Ook op seksueel gebied zijn vrouwen niet gelijk aan mannen. Hij stoer, zij een hoer. Of een afgelikte boterham. Maar niet alleen op werk- en seksueel vlak blijven vrouwen achter, er zijn nog ernstigere gevolgen verbonden aan het vrouw-zijn. Zo geeft een op de drie vrouwen aan seksueel geweld te hebben meegemaakt en worden vrouwen aanzienlijk vaker vermoord omdat ze vrouw zijn - *femicide*.¹ Ook in de medische wereld hebben de vrouwen het nakijken. Zo zijn ziektebeelden en medicijnen vooral gebaseerd op het mannelijk lichaam. Het afgelopen decennium werd pas duidelijk dat er een verschil is in de symptomen naar aanloop van een hartaanval tussen mannen en vrouwen. Al deze voorbeelden illustreren dat wettelijke gelijkheid niet inhoudt dat de sociaal-culturele emancipatie voltooid is.

Feminisme zou hysterisch en onnodig zijn.

Statistisch gezien zijn dit behoorlijk teleurstellende cijfers, maar daar stopt het niet. Vrouwen zijn bang. Wanneer

¹ Rutgers, Seksueel Overschrijdend Gedrag. <https://www.rutgers.nl/feiten-en-cijfers/seksueel-gezondheid-en-gedrag/seksuele-gezondheid-nederland/seksueel>; Joyce Brekelmans en Hasna el Maroudi, 'In Nederland sterft elke 10 dagen een vrouw als gevolg van huiselijk geweld', OneWorld, 24 november 2020. <https://www.oneworld.nl/lezen/seks-gender/feminisme/nederland-heeft-een-femicide-probleem/>.

Afb. 1: N.S.C. (Corry) Tendeloo. Bron: Parlement.com.

ik op TikTok kijk, zie ik zelfverdedigingstips voor wanneer je als vrouw in je eentje over straat moet. Er zijn zelfs video's waarin een man of vrouw een nep-telefoongesprek inspeekt, waardoor het lijkt alsof je echt iemand aan de telefoon hebt en zo een minder makkelijke prooi bent. Bij het afscheid na een avond borrelen met vriendinnen zal de laatste zin altijd zijn: 'app me als je thuis bent!' Ook een tik op de billen tijdens het uitgaan wordt als storend ervaren, maar niet ongebruikelijk, 'ach, dat hoort erbij.' Dit geeft aan dat er een zeker gevoel van onveiligheid heerst onder vrouwen, iets waar mannen doorgaans niet ervaren. Het illustreert hoe vrouwen in de huidige samenleving zich niet net zo vrij als mannen kunnen bewegen in de maatschappij en dat terwijl zwangerschapsdiscriminatie, gelijke behandeling en seksuele intimidatie wettelijk gezien strafbaar zijn. Toch blijkt dit niet genoeg.

Niet iedereen is het daarmee eens,

zelfs vrouwen niet. Feminisme zou hysterisch en onnodig zijn en het zou vrouwen slachtofferschap aanpraten. Je zou hier kunne spreken van geïnternaliseerde misogynie. Bovendien zou het volgens rechts-radicaal uit zijn op het verdringen van de witte man. De wettelijke emancipatie is geslaagd en er zijn nou eenmaal (biologische) verschillen tussen mannen en vrouwen, dus waar moeten wij ons verder druk om maken?

Dit is een gevaarlijke gedachtegang en een illustratie van geïnternaliseerde misogynie die de huidige positie van vrouwen in de maatschappij vooral bevestigt en in stand houdt. Bovendien wordt de aandacht opnieuw verlegd naar de positie van de man. Het is een feit dat vrouwen het sociaal-cultureel een slechtere positie bekleden dan mannen. Het verbeteren van de sociaal-culturele positie van vrouwen zou ook betekenen dat mannen onder het juk van de giftige masculiniteit vandaan kunnen komen. Zo kan een man bijvoorbeeld ook parttime gaan werken bij de komst van een kind, wanneer de lonen gelijk zijn. Emancipatie zou voor beide seksen een positieve uitwerking hebben. Feminisme is geen hysterie en zolang vrouwen niet veilig over straat kunnen, geen eerlijke waardering krijgen voor hun werk en in de medische wetenschap vergeten worden, is het zelfs broodnodig. De wettelijke emancipatie waar Corry Tendeloo zo voor gestreden heeft, bleek niet de oplossing naar sociaal-culturele vrouwenemancipatie.

Ellen Linderhof completed her History bachelor at Utrecht University. She wrote her thesis on the Dutch politician Corry Tendeloo and is interested in political

and cultural history.

**Emancipatie
zou voor
beide seksen
een positieve
uitwerking
hebben.**

Vrouwen en genocides

Een vergelijkend onderzoek naar de motivaties van vrouwen in genocides

Afb. 1: Concentratiekamp Ravensbrück, waar voornamelijk vrouwen gevangen zaten en waar de vrouwelijke kampbewakers hun training kregen. Bron: Bundesarchiv.

Frank Drykoningen

In studies on genocide, the main focus has been on male perpetrators. Women are mostly seen as victims or bystanders. However, recent research has shown that women have played a much larger role than has been generally assumed so far. In this article, Frank compares the motives of women's participation in the Holocaust and the genocide in Rwanda. He concludes that there are striking similarities, which opens a way for future research into the role of gender in genocides.

Op 16 september 1942 kwam [Johanna] Altvater de getto binnen en naderde twee Joodse kinderen, een kind van zes en een peuter die in de buurt van de muur woonden die rondom de getto stond. Ze wenkte alsof ze snoep wilde geven. De peuter kwam naar haar toe. Ze tilde de peuter in haar armen en hield zo hevig vast dat het kind begon te schreeuwen en spartelen. Altvater nam vervolgens het kind bij de benen, hield het ondersteboven, en sloeg zijn hoofd tegen de gettomuur alsof ze stof uit een klein kleed aan het slaan was. Ze gooide het levenloze kind naar de voeten van de vader, die later verklaarde: ‘Zulk soort sadisme van een vrouw heb ik nooit eerder gezien, ik zal dit nooit vergeten.’¹

Johanna Altvater, ook wel ‘Fräulein Hanna’ genoemd, werkte als bedrijfssecretaris in de Oekraïens-Poolse grensplaats Volodymyr-Volynsky. Hier vond het bovengenoemde incident plaats. Johanna was pas drieëntwintig jaar oud toen ze de Joodse peuter vermoordde. Ze maakte vaker uitstapjes naar de plaatselijke getto waar ze later nog meer schrikbarende handelingen uitvoerde.²

Altvater was niet de enige vrouw die een rol speelde in de Holocaust. Toch blijft de rol van vrouwen in genocides grotendeels onderbelicht in onderzoek. Historici hebben mannelijke daders en hun motivaties uitgebreid onderzocht, maar in historisch onderzoek worden vrouwen voornamelijk beschreven als de slachtoffers van mannelijke wreedhe-

den.³ De laatste jaren is daar verandering ingekomen. Amerikaans historicus Wendy Lower gaf de eerste aanzet voor onderzoek naar vrouwelijke daders in de Holocaust met haar werk *Hitler’s Furies: German Women In Nazi Killing Fields*.⁴ Met haar focus op vrouwelijke daders inspireerde ze nader onderzoek. Andere academici zoals Adam Jones, Alette Smeulers en James Waller hebben dit onderwerp ook onderzocht en zullen later in nader detail worden besproken.⁵

De rol van vrouwen in onderzoek naar genocides blijft onderbelicht.

Wat nog ontbreekt in deze studies is een vergelijkend onderzoek naar de rol van gender in genocides, zoals beaamd door Canadees historicus Adam Jones in zijn werk *Gender and Genocide*.⁶ Dit historiografische hiaat vormt de aanleiding voor dit onderzoek. Een vergelijkend historisch onderzoek heeft namelijk veel voordelen. Een enkele casus toetst een hypothese op slechts

3 Smeulers, Alette, ‘Female Perpetrators: Ordinary or Extra-ordinary Women?’, *International Criminal Law Review* 15 (2015), 209.

4 Lower, *Hitler’s Furies*.

5 Adam Jones, ‘Gender and genocide in Rwanda’. *Journal of Genocide Research* 4 (2002), 65–94.

Smeulers, ‘Female Perpetrators: Ordinary or Extra-ordinary Women?’, 207–253.

James E. Waller, *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing*. Oxford: Oxford University Press. 2007.

6 Adam Jones, *Gender and Genocide* (2008), 228.

1 Wendy Lower, *Hitler’s Furies: German Women in the Nazi Killing Fields* (New York 2013), Kobo e-book, hoofdstuk 5, (eigen vertaling).

2 Ibidem.

een specifiek geval, terwijl een vergelijking na kan gaan of de theorie ook in meerdere historische situaties stand houdt. Zo geeft het een mogelijkheid aan te tonen dat vrouwelijke genocideplegers geen eenmalige gevallen zijn, en dat gender in meerdere genocides structureel een rol speelt.⁷

In dit artikel onderzoek ik de motivaties van vrouwen om deel te nemen aan genocidale moorden. Dit doe ik aan de hand van een vergelijkend onderzoek naar de motivaties van vrouwen in twee verschillende genocides: de Holocaust en de Rwandese genocide. De voornaamste reden om de Holocaust te onderzoeken, is de grote hoeveelheid bronnen die beschikbaar is over de daders en hun beweegredenen. Deze casus zal de basis vormen van dit onderzoek voor een vergelijking met de Rwandese genocide. In de Rwandese genocide hadden vrouwen een opmerkelijk groot aandeel als daders.⁸ Deze vrouwen kwamen uit alle lagen van de samenleving. Prominente hoogopgeleide vrouwen, nonnen, schoolmedewerkers en buurtbewoners ondersteunden de genocide of namen hier zelf actief deel aan.⁹ Door het aanwezige bronmateriaal en de aanwijsbare rol van vrouwen in de conflicten zijn deze casussen een goede basis voor een vergelijkend

onderzoek.¹⁰ De centrale vraag van dit onderzoek luidt: in hoeverre zijn de motivaties van vrouwelijke daders in de Holocaust en de Rwandese genocide vergelijkbaar?

Vanwege de grote hoeveelheid aan primaire bronnen is dit vergelijkend onderzoek gebaseerd op secundaire literatuur van de eerdergenoemde auteurs. Deze auteurs baseren hun onderzoek grotendeels op primaire bronnen als rechtbankverslagen en rapporten van mensenrechtenorganisaties. Een belangrijk voorbeeld is het African Rights Rapport met ooggetuigenverslagen over de deelname van vrouwen in de Rwandese genocide: *Rwanda - not so innocent: when women become killers*.¹¹ Ook de literatuur over de Holocaust is grotendeels gebaseerd op primaire bronnen. Lower gebruikte voor haar werk onder meer gedocumenteerde ondervragingen, ooggetuigenverslagen, dagboeken en brieven.¹²

De Holocaust

Gedurende de Holocaust werden miljoenen onschuldige burgers vermoord in naam van het nationaalsocialisme, het Duitse Rijk en Adolf Hitler.¹³ De slachtoffers waren grotendeels Joden, maar ook zigeuners, homoseksuelen

7 Dietrich Rueschemeyer en John D. Stephens, 'Comparing Historical Sequences—A Powerful Tool for Causal Analysis', *Comparative Social Research* 16 (1997), 56-58.

8 Jones, 'Gender and genocide in Rwanda', 65.

9 Rueschemeyer, 'Comparing Historical Sequences', 82-83.

10 Jones, 'Gender and genocide in Rwanda', 65.

11 African Rights, *Rwanda not so Innocent - When Women Become Killers* (African Rights, London, 1995).

12 Lower, *Hitler's Furies*, 9.

13 Adam Jones, *Genocide: a comprehensive introduction*, (London; New York 2011). 318-319.

en (geestelijk) gehandicapten.¹⁴ Het merendeel van de daders was man, maar ook vrouwen hadden een aandeel in de moorden, niet alleen direct, maar ook indirect.¹⁵ Een groot deel van de Duitse vrouwen, zo'n twaalf miljoen, had een ondersteunende rol in het nazisysteem, bijvoorbeeld als administratief of logistiek personeel.¹⁶ Indirect hebben deze twaalf miljoen vrouwen daardoor een groot aandeel gehad in het faciliteren van de genocide.¹⁷

In dit onderzoek ligt de focus echter op een specifieke groep vrouwen: de vrouwen die zelf een actieve rol hadden in de genocidale moorden. Dit is een veel kleinere, maar toch substantiële groep. Een voorbeeld van dit soort vrouwen zijn degenen die meewerkten aan het nazi-euthanasieprogramma Aktion T4. In dit programma vermoordden verpleegsters mensen die als mentaal of fysiek ongezond werden gezien. Dit deden ze door hen een dodelijke injectie te geven of hen te verwaarlozen. Deze slachtoffers werden gezien als ongeschikt om te leven in het superieure Aarische Rijk en aan hen werd daarom een 'genadedood' gegeven.¹⁸ Gedurende de oorlog kwamen zo 200.000 burgers om het leven.¹⁹

Een andere groep van vrouwelijke daders waren echtgenotes van SS-officieren, van wie Erna Petri een voor-

Afb. 2: Propagandaposter met daarop een aarische moeder met haar baby. Gemaakt voor de Lebensborn vereniging, die tot doel had om een zuiver aarisch ras te creëren. Bron: Wikimedia Commons.

beeld is. Zij vermoordde zes joodse kinderen die waren ontkomen aan een deportatie.²⁰ Ook werkten er vrouwen voor de nazi's, zoals Johanna Altwater, die de secretaresse was van de lokale nazi-officier in Oekraïne. Zij begeleidde haar chef regelmatig naar het getto en pleegde ernstige misdrijven. Bovendien was ongeveer tien procent van de kampbewakers vrouw.²¹ Deze vrouwelijke kampbewakers verschilden niet van hun mannelijke collega's op het gebied van wreedheid. Hoogleraar Holocaust- en genocidestudies James E. Waller stelt dan ook: 'Ze moordden net zo gemakkelijk; hun sadisme was identiek.'²²

14 Lower, *Hitler's Furies*, hoofdstuk 5.

15 Ibidem.

16 Smeulers, 'Female Perpetrators', 211-213.

17 Ibidem.

18 Lower, *Hitler's Furies*, hoofdstuk 5.

19 Ibidem.

20 Ibidem.

21 Smeulers, 'Female Perpetrators' 217-218.

22 Waller, *Becoming Evil: How Ordinary People*

Wat waren de motivaties van deze vrouwelijke daders? In de Holocaust werden vrouwelijke daders bij hun acties beïnvloed door verschillende factoren. Deze motivaties waren grotendeels dezelfde als die van hun mannelijke tegenhangers.²³ Een daarvan was hiërarchische druk.²⁴ De dokters en verpleegsters van het euthanasieprogramma waren mede door deze druk gedreven om hun plicht te doen voor het vaderland. Zo stelde een zuster uit het euthanasieprogramma: 'De toediening van medicatie met het doel een mentaal gehandicapt persoon te vermoorden zag ik als mijn plicht, die ik niet mocht weigeren.'²⁵ Ook hoge SS'ers spoorden actief vrouwen aan om de genocide te steunen.²⁶ Een andere zwaarwegende factor achter het handelen van de vrouwelijke daders was het ingewortelde antisemitisme. Hierdoor was het voor hen mogelijk om joden niet meer te zien als mensen.²⁷ Zodra vrouwen in het oosten werden gestationeerd, radicaliseerden deze in hun antisemitische ideeën.²⁸ Een ander motief voor vrouwelijke daders was persoonlijk gewin. Concurreren met collega's om een promotie te krijgen en autoriteiten gehoorzamen uit angst om een baan kwijt te raken waren serieuze motieven die vele vrouwen beïnvloedden en het lot van vele slachtoffers

bepaalden.²⁹

De bovenstaande factoren waren toepasbaar op zowel vrouwen als mannen, maar er bestonden ook genderspecifieke factoren die vrouwen tot misdrijven dreven. Zo werden specifiek de vrouwelijke kampbewakers voorafgaand aan hun dienst naar een trainingskamp in Ravensbrück gestuurd, om ervoor te zorgen dat ze zonder medelijden hun werk konden doen. Ook was het voor vrouwen van SS officieren verplicht om de ideologie van het nationaalsocialisme te volgen, mits ze met hun man mee wilden naar het Oosten. Een andere genderspecifieke factor was een verlangen van vrouwen om te bewijzen dat zij net zo machtig en wreed als de mannen konden zijn. Erna Petri beargumenteerde: 'Ik wilde niet achter de SS-mannen staan. Ik wilde hen laten zien dat ik, als vrouw, hetzelfde kon uitvoeren als een man.'³⁰

De Rwandese genocide

De genocide in Rwanda is, naast de Holocaust, een genocide die veel aandacht heeft gekregen in wetenschappelijk onderzoek. Een lange periode van polarisatie tussen de Hutu's en de Tutsi's van Rwanda ging aan de genocide vooraf. De moord op de president van Rwanda in 1994 zette dit proces van verdere radicalisering op gang. Gedurende de periode van april tot juli 1994 woekerde een genocidale razernij door het Centraal-Afrikaanse land die de levens van ongeveer één miljoen mensen kostte.³¹ Hutu leger- en militietroepen

Commit Genocide and Mass Killing, 300.

23 Lower, *Hitler's Furies*, hoofdstuk 6.

24 Ibidem.

25 Ibidem.

26 Ibidem.

27 Ibidem.

28 Smeulders, 'Female Perpetrators', 246.

29 Lower, *Hitler's Furies*, hoofdstuk 6.

30 Ibidem.

31 Ibidem, 473.

trokken samen met Hutu-burgers de straten van Rwanda in en verzamelden zoveel Tutsi's als ze konden vinden om ze vervolgens te vermoorden.³² De slachtoffers waren grotendeels Tutsi's, maar bestonden ook uit gematigde Hutu's die tegen de Hutu-overheid waren.³³

'Ze moordden net zo gemakkelijk als; hun sadisme was identiek.'

Wat deze genocide onder andere opmerkelijk maakt, is de ongekend grote rol die vrouwen speelden in de moorden. Het merendeel van hen had een ondersteunende rol, net als in de Duitse Holocaust. Sommigen overtuigden mannen om te moorden en anderen fungeerden als spionnen door de locatie van Tutsi's te verraden aan de Hutu-troepenmacht.³⁴ Wanneer de Hutu-vrouwen zelf geweld gebruikten, deden ze dit op verschillende manieren. Ze sloegen, martelden en vermoordden Tutsi's.³⁵ Het merendeel van de daders in de Rwandese genocide was man, maar volgens historici als Adam Jones was de grote rol van vrouwen uitzonderlijk.³⁶

Wat waren de motivaties van deze Hutu-vrouwen? Een prominente motivatie voor zowel mannen als vrouwen was Hutu-nationalisme en racisme. De

polarisatie tussen de Hutu's en Tutsi's was deels veroorzaakt door Belgische koloniale politiek. De scheiding tussen de twee groepen bestond voorheen grotendeels uit economische verschillen. In het prekoloniale verleden waren de Tutsi's grondbezitters en waren de Hutu's de landarbeiders.³⁷ De Belgische kolonisten veranderden de losse grenzen tussen de twee groepen in een rigide scheiding door de Tutsi's hogere functies, status en meer macht te geven dan de Hutu's. De kolonisten bevestigden deze scheiding door de invoering van identiteitskaarten die een etnisch onderscheid maakten. Dit onderscheid leidde tot rivaliteit tussen de groepen. Voorafgaand aan de genocide van 1994 hadden er al meerdere conflicten plaatsgevonden waarbij Hutu's Tutsi's vermoordden en vice versa.³⁸ Samen met een hevige propagandamachine, vooral terug te zien in het beruchte Hutu Power radiostation *Milles Collines*, zorgden deze conflicten voor een toename van Hutu-nationalisme.³⁹ Het was onder andere dit nationalisme dat de Hutu-vrouwen dreef tot het vermoorden van Tutsi's.⁴⁰ Ook persoonlijk gewin was een belangrijke factor. De genocide gaf vele vrouwen een kans om

³⁷ Jones, *Genocide*, 474-477.

³⁸ Ibidem, 476-477.

³⁹ Lisa Sharlach, 'Gender and genocide in Rwanda: Women as agents and objects of Genocide', *Journal of Genocide Research* 1 (1999), 392.

⁴⁰ Nicole Hogg, 'Women's participation in the Rwandan genocide: mothers or monsters?', *International Review of the Red Cross* 92 (2010), 86-88.

Sharlach, 'Gender and genocide in Rwanda', 392.

³² Ibidem, 478.

³³ Ibidem, 473.

³⁴ Ibidem, 664.

³⁵ Jones, 'Gender and genocide in Rwanda', 83.

³⁶ Ibidem, 65.

hun positie te verbeteren en sommige Hutu-vrouwen grepen deze kans. Ze gebruikten de situatie om rijkdom te vergaren door de lichamen van dode Tutsi-slachtoffers te plunderen en om meer macht en status te verkrijgen.⁴¹

Er waren echter ook genderspecifieke motivaties. Vrouwen met autoritaire functies speelden een prominente rol bij het aansporen van vrouwen om te moorden. Een van de meest beruchte was de Hutu-minister van Vrouwen en Gezinszaken, Pauline Nyiramasuhuko. Ze steunde de genocide en gaf directe bevelen om Tutsi's te verkrachten en te vermoorden.⁴² Een andere motivatie voor vrouwelijke daders was angst. Sommige vrouwen namen deel aan het moorden omdat ze bang waren dat ze zelf slachtoffer zouden worden van – met name seksueel – geweld wanneer ze passief zouden blijven. Nog een andere genderspecifieke motivatie was de rivaliteit tussen vrouwen. Tutsi-vrouwen werden voorheen als aantrekkelijker en begeerlijker dan de Hutu-vrouwen beschouwd. Toen de Hutu's plotseling macht kregen over hun Tutsi-landgenoten, steunden en hielpen Hutu-vrouwen uit wraak bij het verkrachten en vermoorden van Tutsi vrouwen.⁴³ Er zijn verschillende redenen waarom individuele Hutu-vrouwen zouden hebben kunnen meegedaan in de genocide, maar de bovengenoemde motivaties voerden in de onderzochte bronnen de boventoon.

41 Jones, *Genocide*, 486; Smeulers, 'Female Perpetrators', 250.

42 Smeulers, 'Female Perpetrators', 240-241.

43 Jones, *Genocide*, 646.

Afb. 3: Verbrand klaslokaal in het Kabgayi ziekenhuis, Rwanda. Bron: Adam Jones, Ph.D., Wikimedia Commons.

Vergelijking

Wanneer we de motivaties van vrouwelijke daders in de Duitse Holocaust en de Rwandese genocide met elkaar vergelijken, wordt duidelijk dat de motivaties van de Duitse en de Hutu-vrouwen grotendeels hetzelfde waren. Factoren zoals ideologie, persoonlijk gewin en hiërarchische druk hadden in beide genocides invloed op de vrouwelijke daders. In beide genocides werden ze gedreven tot moorden vanwege een racistische nationalistische ideologie, respectievelijk het nationaalsocialisme en het Hutu-nationalisme. Ook waren autoritaire figuren in beide genocides essentiële actoren die deze ideologieën propageerden. Dit is in de Holocaust terug te zien in de hoge SS-officieren die actief vrouwen aanzetten om de genocide te steunen. In de Rwandese genocide is dit te zien in machtige vrouwen die de genocide propageerden zoals

Pauline Nyiramasuhuko. Persoonlijk gewin is ook in beide genocides terug te zien. Dit kwam in de Holocaust ook voor. Zo waren er Duitse vrouwen die deelnamen aan de genocide, omdat ze hun baan niet wilden kwijtraken ofwel meer status en rijkdom wilden vergaren. In de Rwandese genocide is dit te zien in de Hutu-vrouwen die van de situatie gebruik maakten om meer status en rijkdom te vergaren en zelfs de lichamen van Tutsi-slachtoffers plunderden.

Deze motivaties waren grotendeels identiek aan de motivaties van de mannelijke daders, maar hadden ook genderspecifieke karakteristieken. Dit is terug te zien in het verlangen van vrouwelijke nazi-daders zoals Erna Petri om te laten zien dat ze net zo bruut en machtig konden zijn als de mannen. In Rwanda hadden Hutu-vrouwen een grotere angst om zelf verkracht te worden en bestonden er ook rivaliteiten tussen Hutu- en Tutsi-vrouwen, die voorheen werden gezien als aantrekkelijker en begeerlijker.⁴⁴

Vrouwelijke daders in genocides zijn eerder gezien als exotische uitzonderingen van specifieke sadistische vrouwen. Onderzoekers zoals Adam Jones, James Waller en Alette Smeulers hebben echter benadrukt dat we deze vrouwen niet anders moeten zien dan de mannelijke daders, maar juist als normale vrouwen die door vele factoren werden getransformeerd tot moordenaars.⁴⁵

⁴⁴ Ibidem, 646.

⁴⁵ Ibidem, 644.

Smeulers, 'Female Perpetrators', 251.
James Waller, als geciteerd in Jones, *Genocide*, 645-646.

Conclusie

Nu de motivaties van de vrouwelijke daders in de Holocaust en de Rwandese genocide zijn vergeleken, kan het volgende geconcludeerd worden. De vrouwelijke daders in de Nazi Holocaust en de Rwandese genocide werden gedreven door vergelijkbare factoren. Deze motivaties waren grotendeels gelijk aan die van mannelijke daders, maar ze hadden ook genderspecifieke karakteristieken. Vrouwelijke daders in genocides zijn eerder gezien als exotische uitzonderingen van specifieke sadistische vrouwen. Onderzoekers zoals Adam Jones, James Waller en Alette Smeulers hebben echter benadrukt dat we deze vrouwen niet anders moeten zien dan de mannelijke daders, maar juist als normale vrouwen die door vele factoren werden getransformeerd tot moordenaars.⁴⁶ Het onderwerp van vrouwelijke genocideplegers biedt nog veel meer mogelijkheden voor nader onderzoek. Op deze manier kan het verder duidelijk worden dat vrouwelijke genocideplegers geen eenmalige gevallen zijn, en dat gender in meerdere genocides structureel een rol speelt.

Frank Drykoningen is derdejaars student geschiedenis. Hij is zich gaan specialiseren in het gebied van conflict-geschiedenis. Verder is hij begonnen aan de bachelor rechtsgeleerdheid en hoopt hij wellicht de master Conflict Studies and Human Rights te gaan doen.

⁴⁶ Ibidem, 644.

Smeulers, 'Female Perpetrators', 251.
James Waller, als geciteerd in Jones, *Genocide*, 645-646.

Historici, stop met wenen en kom uw loopgraven uit!

Afb. 1. Bron: Hajo, NRC 2018.

Martijn van der Meer

Martijn van der Meer describes the insecurity felt by history students and within Humanities in general. Being part of the beta faculty he noticed that pressure to publish and the replication crisis caused disappointment under beta students too. Martijn then points to the Open Science-movement, which focuses on researching actual social issues in society. To play a role in this Martijn argues history students should take themselves and their discipline very seriously. Because when the beta's enter Open Science, they will be frightened by the complexity of society, which humanities scholars and students already embraced a long time ago.

Geïstitutionaliseerde onzekerheid

De start van mijn studie geschiedenis in 2013 begon niet echt lekker. Ik werkte als kasteelgids in de buurt van het huis van mijn ouders en was al een aantal jaren van plan om geschiedenis te gaan studeren. Ik hield van kastelen en vond ridders wel gaaf. Niet iedereen was enthousiast over mijn plannen. Ik herinner me nog levendig dat een van mijn collega's op het kasteel me zelfs verweet dat ik zou beginnen aan een studie die me zou opleiden voor de bijstand. Er zou geen droog brood in te verdienen zijn. "Wat vinden je ouders daar wel niet van?"

Onzeker maar optimistisch begon ik toch maar wel met die studie. Je moet immers doen 'wat je hart je ingeeft'—nietwaar? Zo vertrok ik 7,5 jaar geleden naar Utrecht. Op dat moment was ik hier twee keer geweest: tijdens de open dag en met Koninginnedag in VWO 2. Gelukkig vond ik na een keer hospiteren direct een kamer. Het was een nogal bijzonder huis, bewoond door drie 'honours-studenten' waarvan twee net hun bachelor wis- en natuurkunde hadden afgerond en de derde had biologie gestudeerd. Alle drie cum laude. Ik vond dat allemaal tamelijk intimiderend.

"Ik snap echt niet waarom geschiedenis een wetenschap is"—en varianten hierop waren dagelijkse kost. Ik heb in de eerste maanden van mijn studie thuis niet veel andere gesprekken gevoerd dan over de vraag waarom geschiedenis toch in hemelsnaam binnen hetzelfde instituut werd onderwezen als biologie, wiskunde en natuurkunde. Geschiedenis gaf immers geen exacte kennis, zou niet voor technologische innovatie zorgen, en was daarom eigenlijk ook

helemaal niet relevant voor de samenleving.

Ik reageerde vaak stoer dat ze er niets van begrepen en dat 'wij' historici de 'samenleving beter probeerden te begrijpen'. Veel verder kwam ik niet, want in mijn eerste cursus was ik aan het leren dat je juist geen vergelijkingen met het heden mag maken. En dat het juist goed is als je voorzichtig bent met het 'relevant maken' van geschiedenis. *Quest*-historie was dan wel vermaak; echte geschiedenis was het niet.

Disciplinair tribalisme

De onzekerheid die de start van mijn studie geschiedenis met zich meebracht heeft een rode draad gevormd door mijn gehele opleiding. En als je om je heen keek—als in: als je goed naar je docenten op de faculteit geesteswetenschappen luisterde—had ik steeds meer de indruk dat mijn onzekerheid veel breder gedragen werd onder geesteswetenschappers.

Tijdens mijn studie werden de verschillen tussen de bèta's en alfa's dan ook breed uitgemeten. Zelf werd ik ook steeds meer bedreven in het ridiculiseren van de exacte wetenschappen vanwege hun kwantitatieve naïviteit en reductionisme. Wij geesteswetenschappers bleken het hele postmoderne arsenaal tot onze beschikking te hebben. Daarmee konden we ons emanciperen en alles wat ons in de weg zat weg deconstrueren. Beetje Foucault. Lepeltje Derrida. Snuffe Saïd. En alles is weer complex en onzeker!

Dat leek extra belangrijk in de context van continue dreigende bezuinigingen op de geesteswetenschappenfaculteit en het structurele tekort aan financiering

voor het gehele hoger onderwijs. Toen aan het einde van mijn studententijd #WOinActie steeds meer momentum begon te krijgen kon ik dat gevoelsmatig ook helemaal plaatsen. Dat er vooral geesteswetenschappers aan die protesten mee leken te doen interpreteerde ik aanvankelijk omdat 'wij' niet goed begrepen werden en dat er toch wel genoeg geld was voor de bèta's en medici aan de andere kant van de universiteit.

Naar de bètafaculteit

Door mijn obsessie voor al die disciplinaire verschillen had ik aardig handigheid gekregen in wetenschapsgeschiedenis en wetenschapsfilosofie. Ik heb dat een tijdje als uitwisselingsstudent in Wisconsin kunnen uitvogelen en werd er enthousiast genoeg van om de onderzoeksmaster *History and Philosophy of Science* te gaan volgen. Daarvoor moest ik wel emigreren naar de door mij gevreesde bètafaculteit.

Daar ontmoette ik tot mijn grote verbazing een onverwacht groot aantal sombere bèta's, die teleurgesteld bleken in de onderzoekscultuur binnen binnen hun eigen faculteit. Dezelfde geluiden hoorde ik bij mijn medestudenten uit de sociale- en biomedische wetenschappen. Ze hadden de indruk dat het onderzoek weinig te maken had met echt maatschappelijk-relevante vragen. Het ging vooral om heel veel papers poepen.

Daarmee samenhangend bestonden er twijfels over de statistische methoden die biomedici en sociale wetenschappers gebruikten. Er was het collectieve vermoeden dat het merendeel van de als significant bevonden conclusies in peer-reviewed papers niet herhaal-

baar waren. En zelfs jullie weten dat dit een probleem is. De validiteit van wetenschappelijke claims wordt immers gegarandeerd door de herhaalbaarheid van het proces dat de claim mogelijk maakte.

Stap uit je historiografische loopgraven, en neem jezelf als historicus bloedserieus.

Die publicatiedruk en replicatiecrisis hangt erg met elkaar samen. Er blijkt dan in absolute zin meer geld in de exacte wetenschappen, er waren ook meer mensen en de competitie is er moordend. Zo veel mogelijk publiceren in een zo kort mogelijke tijd vergroot de kans op meer financiering of een vast contract. Het zorgt ervoor dat er nogal gerommeld wordt met de analyse en verzameling van onderzoeksdata.

Geen wonder dat mijn nieuwe mastervrienden teleurgesteld waren. En ik maar denken dat de niet-geesteswetenschappen zich een soort luilekkerland verworven hadden. Dat viel nogal tegen. Steeds meer kreeg (en krijg) ik de indruk dat aanstaande en jonge onderzoekers een collectieve existentiële crisis doormaken. Want wat is de toegevoegde waarde van onderzoek doen, als het binnen alle wetenschappen kommer en kwel blijkt te zijn?

Open Science

Mijn diepgewortelde onzekerheid over mijn toegevoegde waarde als weten-

schapshistoricus en de context van mijn master zorgde ervoor dat ik op het doorleefd optimisme van de *Open Science*-karavaan stuitte. Die beweging was lekker losgekomen door gepassioneerde alsook gedesillustioneerde postdocs die met elkaar nadachten hoe ze op een transparantere en robuustere manier onderzoek konden doen. Volgens hen zouden wetenschappers zich niet meer moeten focussen op publicatieaantallen, maar op degelijk onderzoek naar echte maatschappelijke vraagstukken.

Onder de vlag van ‘open science’ zijn wetenschappers druk bezig uit de ivooren toren te klauteren en de constructieve dialoog met de wereld buiten de academie aan te gaan. Niet dat de gevestigde orde daar per se op zit te wachten, maar door in universitair beleid vast te leggen dat personeelsbeleid gebaseerd moeten worden op basis van hoe een individuele wetenschapper zich committeert aan de open science-gedachte, *moeten ze wel mee doen*.

Geesteswetenschappers moeten die ontwikkeling heel goed in de gaten houden. De onzekere geschiedenisstudent die nog steeds in mij voortleeft zou misschien in eerste instantie roepen dat ‘open science’ niet voor ‘ons’ is. Wij zijn immers geen ‘science’. En bij ons valt die nadruk op publicatieaantallen en competitie wel mee. Toch? Wij zitten immers gezellig de sociaal-culturele ongelijkheid in de wereld te deconstrueren met een kop verse muntthee.

Die verwerpingen zijn gemakzuchtig. Ook binnen de geesteswetenschappen is er moordende competitie. Vraag maar aan je docenten wat voor contract ze hebben en of ze al een hypotheek hebben. Somberheid gegarandeerd. En

laten we eerlijk zijn: historici lijken er bovenal in getraind om historiografisch te onderbouwen hoe ze problemen kunnen oplossen die ze zelf bedacht hebben. Mijn punt is: ook ‘jullie’ zijn naar binnen gekeerd.

Een team van wetenschappers

Als ik mezelf als geschiedenisstudent was tegengekomen, dan had ik gezegd: stop met huilen over hoe oneerlijk de universiteit is. Stap uit je historiografische loopgraven, en neem jezelf als historicus bloedserieus. Ik had tegen mezelf gezegd dat ik als de wiedeweerga moest leren om goed bronnenonderzoek te kunnen doen, goed te kunnen schrijven, en nog belangrijker: dat ik goed moest leren om complexe veranderingen in hun context te begrijpen. Dat ik mezelf serieus moest trainen om systematisch de samenleving te kunnen begrijpen vanuit mijn eigen subjectieve perspectief, en daarbij mijn eigen waarden en voorkeuren moest omarmen en moest gebruiken.

Mijn punt is: ook ‘jullie’ zijn naar binnen gekeerd.

Waarom? Stel je voor dat het straks echt gaat gebeuren dat de bèta’s uit hun gouden kooien klauteren en Open Science-tools, *-skills*, en *-practices* en wat dan ook daadwerkelijk toe-eigenen. Dan kunnen jullie al zien gebeuren dat ze zich rotschrikken over de grote boze buitenwereld die geesteswetenschappers al decennia onderzoeken en onderzocht hebben. Wanneer bèta’s actief en

geëngageerd helderheid scheppen in onze chaotische en fluïde postmoderne wereld, zullen ze stuiten op de maatschappelijke en context-gebonden realiteit waarvan geesteswetenschappers al lang de complexiteit omarmd hebben.

Geesteswetenschappers kunnen daardoor de broodnodige relativering, rust, en misschien ook wel de diepgang brengen die nodig is om als team van wetenschappers de uitdagingen van de eenentwintigste eeuw aan te gaan. Of dat nu een pandemie of klimaatcrisis is: bèta's zijn er al lang uit wat de beste oplossingen zijn. Het is alleen de complexe samenleving die ze in de weg zit.

De hippe *open science* beweging biedt kansen door haar multidisciplinaire aspiraties. Ik ben inmiddels zelf een jaar of twee in verschillende rollen actief als opportunistisch apologeet van een openere wetenschap; en zie steeds meer dat de bèta's waar ik zo jaloers op was zich bewuster worden van hoe broodnodig geesteswetenschappelijke reflectie is om de uitdagingen van de toekomst aan te gaan. Het zou doodzonde zijn als we daar dan weer de neus voor zouden ophalen.

Martijn van der Meer studied history and philosophy of science at Utrecht University and Oxford University. He is now a policy advisor on research ethics at the humanities faculty of Tilburg University, and a researcher and lecturer in open science at UMC Utrecht.

De hippe open science beweging biedt kansen door haar multidisciplinaire aspiraties.

Voel je Viking: een uitstapje naar de negende eeuw in Valhalla

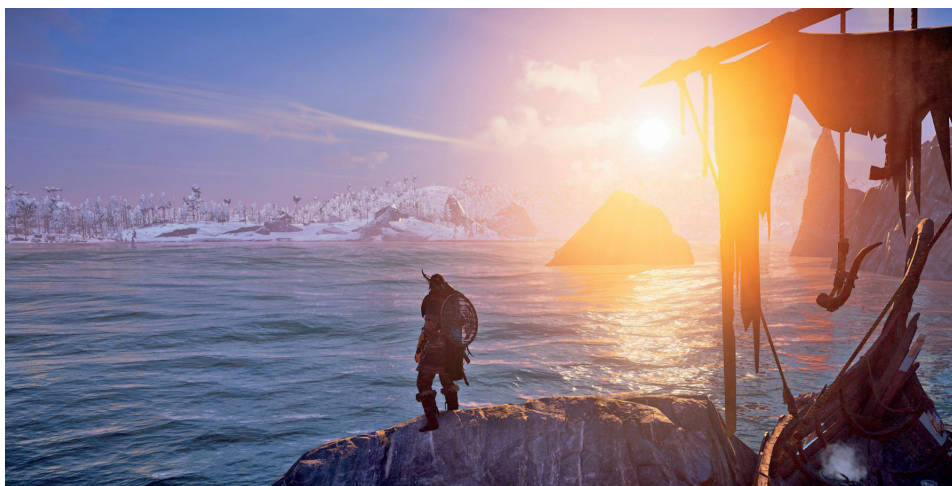
Omar Bugter

Gerecenseerd werk: *Assassin's Creed Valhalla*, Ubisoft. Xbox Series & One, Playstation 4 & 5, Windows.

Afgelopen november kwam de twaalfde videogame in de zeer populaire *Assassin's Creed*-serie uit. *Valhalla* neemt de speler mee naar, zoals de naam al enigszins doet vermoeden, het Scandinavië en Engeland van de negende eeuw. Deze periodisering en locatie is bijzonder voor een videogame, en misschien populaire cultuur in het algemeen, aangezien er niet bijzonder veel culturele uitingen over deze periode zijn. Recentelijk was de serie *Vikings* een grote hit en ook *Game of Thrones* is geïnspireerd door vroegmiddeleeuws Engeland, maar veel andere voorbeel-

den zijn er niet. De afwezigheid van culturele uitingen over de Vikingperiode neemt niet weg dat ontwikkelaar Ubisoft met *Valhalla* de lat hoog heeft gelegd.

In de serie videogames die sinds 2008 loopt staat een fictief conflict tussen de Tempeliers en *Assassins*, sluipmoordenaars, centraal. Dit verhaal is losjes gebaseerd op een Ismaëlitische groepering – de Assassijnen – die ten tijde van de Kruistochten tegen de Tempeliers vocht, en tevens ook de oorsprong van het Engelse werkwoord *to assassinate* is. Hoewel dit narratief geheel uit een

Afb. 1. Bron: Linda Rain 714, Flickr.

historisch verband wordt getrokken, worden de games uit de serie vaak geprezen om de gedegen historische kwaliteit, zeker als het gaat om de afgebeelde speelwereld.

Centraal in de serie staat een machine, de *animus*, met daarachter een quasiwetenschappelijke gedachte: via ons DNA kunnen wij het leven van onze voorouders herleven. De strijdende partijen gebruiken mensen met een stamboom die ver teruggaat om zo in het verleden op zoek te gaan naar artefacten van een beschaving die voor ons kwam: de *Isu*, ook wel ‘Those Who Came Before’ genoemd. In de verhaallijn van *Assassin’s Creed* zijn mensen door de *Isu* gecreëerde slaven die in opstand kwamen waardoor de *Isu* uiteindelijk uitstierven. Dat betekent niet dat de *Isu* van de aardbodem zijn verdwenen: de oude overheersers van de mensen zijn in de cultuur verweven als ‘goden’ en ook bepaalde bouwwerken en gebruiksvoorwerpen slingeren nog rond op aarde.

Tot op zekere hoogte behoudt Valhalla hier een historische waarheid.

Hoewel dit inderdaad meer lijkt op waanzinnige sciencefiction, bouwt Ubisoft erg hard aan een historische wereld. De verhaallijn mag dan wel fictief zijn, de wereld waarin dit verhaal zich afspeelt wordt op een redelijk getrouwe manier afgebeeld. Dit is de kern van veel historische games, waar het eerder draait om ervaring van een bepaald verleden, dan om de historische waarheid. Het is immers geen academisch werk,

maar een vorm van vermaak. Dit geeft ontwikkelaars meer ruimte om van een bepaald verleden af te wijken, wat in *Valhalla* ook gebeurt.

Naast de andere vorm van kennisdeling – vermaak in plaats van academische waarheid – staat een economisch motief ook centraal voor de ontwikkelaars. Uiteindelijk wordt een game ook geproduceerd om geld te verdienen. En verdienen doet *Valhalla*: het was ten tijde van de uitgave de bestverkochte game van de serie en heeft inmiddels het omzetrecord van de vorige games uit de serie verbroken. Deze twee elementen geven de ontwikkelaars iets meer vrijheid als het gaat om historische waarheden in een spel.

Maar los van deze economische motieven en de andere invalshoeken op geschiedschrijving doet ontwikkelaar Ubisoft een goede poging om bepaalde historische feiten waarheidsgetrouw te portretteren. Zo huren zij historici en andere specialisten in om bepaalde historische elementen te onderzoeken. Denk hierbij voornamelijk aan kleding, wapens, cultuur, literatuur en architectuur. Tot op zekere hoogte behoudt *Valhalla* hier de historische waarheid.

Toch blijft historische waarheid een groot kritiekpunt, niet alleen voor *Valhalla*, maar voor iedere game uit de serie. Hoewel Ubisoft erin slaagt een getrouwe simulatie van een historisch periode te maken, zorgt het verhaal altijd voor een ahistorische laag. Ondanks dat er aan het begin van het spel wordt gesteld dat het een werk van fictie is, blijft het lastig om feit van fictie te scheiden, zeker voor de speler die niet thuis is in een bepaalde geschiedenis. Dat kan ervoor zorgen dat spelers een

verkeerd beeld van een bepaalde periode te krijgen. Een kort maar krachtig voorbeeld: de Vikingen in *Valhalla* spreken geen Deens of Noors, maar modern Engels. Hoewel historici snappen dat dit nooit zo is geweest – en het vanuit een game-ontwikkelaarsperspectief goed te begrijpen is – neemt dit niet weg dat dit verkeerd geïnterpreteerd kan worden door spelers.

Een ander goed voorbeeld van de verweving van feit en fictie is de koloniale ondertoon in *Valhalla*. De Vikingen reizen naar Engeland om een nieuw leven op te bouwen. Zij worden daar geconfronteerd met een ongeorganiseerde hoop Angelsaksen, die niet bepaald vredelievend zijn naar de Vikingen of elkaar. *Valhalla* reflecteert niet alleen op de situatie in Engeland, maar ook de geschiedenis van het gebied. Sigurd, de broer van de hoofdpersoon Eivor, noemt bij aankomst in Engeland de Romeinen ‘zij die voor ons kwamen’. Het Romeinse rijk dat ooit over Engeland heerste is dan wel vergaan, de Vikingen zullen een beter en groter rijk creëren dat voor altijd blijft bestaan. De toon is hiermee gezet: Engeland is rijp voor

kolonisatie door de Vikingen.

Deze koloniale ondertoon blijft bestaan, en wordt niet tot nauwelijks uitgedaagd door het spel. Dat is zonde, want voor veel spelers zal de game een eerste aanraking met deze periode betekenen, en zij krijgen hiermee een vertekend beeld van deze periode in de geschiedenis. De negende eeuw kende veel culturele uitwisseling tussen de Scandinaviërs en de Angelsaksen. Hoewel die koloniale ondertoon dit deels ondermijnt, laat dit wel goed de gedeelde geschiedenis van het eiland zien, en hoe de Engelse geschiedenis een geschiedenis is van meer dan alleen Angelsaksen.

De soms twijfelachtige omgang met het verleden neemt niet weg dat *Valhalla* garant staat voor uren speelplezier, in ieder geval voor de speler die fan is van de vorige games uit de serie. Voor de enkeling die beter bekend is met Viking-geschiedenis zal het een en ander negatief opvallen, maar voor de leek kan *Valhalla* een goede eerste kennismaking zijn met een vaak onbeschreven verleden.

Afb. 2. Bron: Wikimedia Commons.

The Dark Ages are no longer dark

Steven de Boer

In mei 1939 stuit amateurarcheoloog Basil Brown op een ijzeren klinknagel die afkomstig lijkt te zijn van een schip. Brown is door de rijke weduwe Edith Pretty aangesteld om de grafheuvels op haar landgoed in Suffolk te onderzoeken. De vondst van de klinknagel blijkt het begin te zijn van een van de grootste archeologische ontdekkingen uit de geschiedenis. In de volgende weken graven Brown en zijn team schepje voor schepje de afdruk van een schip uit. Maar de grootste vondst moet nog komen: een grafkamer, gevuld met een rijke collectie schatten die ons beeld van vroegmiddeleeuws Engeland voor altijd heeft veranderd. Nu is het verhaal van Basil Brown en Edith Pretty te bewonderen in *The Dig*, een film door de Australische regisseur Simon Stone, gebaseerd op het gelijknamige boek van John Preston.

De film is op z'n sterkst wanneer de relatie tussen Brown en Pretty centraal staat.

The Dig is een beeldschone film. De toon wordt meteen gezet tijdens de eerste minuten met beelden van weids uitgestrekt, typisch Engels landschap

Gerecenseerd werk: Simon Stone, *The Dig*, Magnolia Mae Films en Clerkenwell Films, 2021.

onder een grauwe lucht. 'I expect it'll cloud over later on,' zegt Basil Brown (Ralph Fiennes) in dik Suffolk-accent. Fiennes is briljant als de zwijgzame maar innemende amateurarcheoloog, die op zijn twaalfde school verliet en zichzelf de grondbeginselen van de archeologie en astronomie eigen maakte. Carey Mulligan biedt hem meer dan partij als de zelfbewuste maar weemoedige Edith Pretty, geplaagd door terminaal hartfalen. De eerste helft van de film focust op hun relatie, die rust op een gedeelde passie voor het verleden, maar nooit romantisch wordt. De film is op z'n sterkst wanneer deze relatie centraal staat: Brown en Pretty die, elkaar voorzichtig aftastend onder een humeurige Engelse lucht, bespreken welke grafheuvel ze eerst moeten uitgraven. Pais en vree.

Maar zodra Brown het schip blootlegt en alles erop wijst dat hij een spectaculaire vondst heeft gedaan, proberen allerlei belanghebbenden een graantje mee te pikken. De film introduceert een bonte stoet aan nieuwe personages en de idylle is gebroken. Daar is Charles Philips (Ken Stott), een pompeuze archeoloog van het British Museum, met de mededeling dat het rijk hem heeft belast met supervisie over de opgraving. Met Philips komt een entourage van collega-archeologen, allen met hun in-

dividuele eigenaardigheden. De tweede helft van de film heeft dan ook veel weg van een soap, waarin intriges belangrijker zijn dan opgravingen.

Zo is daar het ongelukkige archeologenechtpaar Stuart (Ben Chaplin) en Peggy Piggott (Lily James). Stuart is in de film homoseksueel en kan Peggy's verlangen naar intimiteit niet bevredigen. Peggy Piggott, beter bekend als Margaret Guido, was een vooraanstaand archeologe – en niet geheel toevallig de tante van John Preston, auteur van *The Dig*. Ze vond het eerste stuk goud bij de Sutton Hoo-opgraving, en hoewel de film dit moment laat zien, wordt ze vooral gereduceerd tot klunzig hulpje, geselecteerd vanwege haar geringe gewicht. Het is niet vreemd dat de film wordt beticht van seksisme.¹ *The Dig* neemt wel vaker een loopje met de waarheid. Zo was de echte Edith Pretty ten tijde van de opgraving 56, maar wordt ze gespeeld door de 35-jarige Mulligan. Een ander personage is er compleet bij verzonnen: Rory Lomax (Johnny Flynn), de knappe neef van Pretty en een aspirant-RAF-piloot. Rory begint een verhouding met Peggy, waarschijnlijk om de film toegankelijker te maken voor een publiek dat niet geïnteresseerd is in archeologie. De geforceerde romantiek overheerst de tweede helft van de film, en Basil Brown verlaat even het toneel. Het is doodzonde.

De vinder zelf mag dan naar de achtergrond verdwijnen, het belang van de Sutton Hoo-vondst wordt wel degelijk onderstreept. 'These people were not

savage warriors. These were sophisticated people with incredible artistry. The Dark Ages are no longer dark,' zo presenteert Charles Philips de vondst aan het toegestroomde publiek. Sutton Hoo toonde aan dat beschaving niet samen met de Romeinen van het Britse continent was verdwenen. De rijkdom en diversiteit van de schatten, en het vakmanschap waarmee ze vervaardigd zijn, getuigen van een ontwikkelde cultuur met internationale connecties in de zevende eeuw.

Sutton Hoo getuigt van een ontwikkelde cultuur met internationale connecties in de zevende eeuw.

In de schaduw van de opgraving behandelt *The Dig* ook andere thema's, zoals klassenverschil. Philips de Cambridge-academicus kijkt neer op Brown de autodidact. Het is typerend voor het vooroorlogse Engeland. Maar verandering hangt in de lucht, letterlijk. De overvliegende spitfires van een nabijgelegen RAF-basis zijn een constante in de film. De oorlog is overal in *The Dig*. Soldaten klimmen in trucks, in Londen stapelt men zandzakken bij standbeelden en een krakende radio bericht over de laatste ontwikkelingen. De opgraving wordt onderbroken door een neerstortend gevechtsvliegtuig. De piloot overleeft het niet.

Brown en Philips graven in het verleden terwijl het land voor een ongewisse

¹ Gabriella Geisinger, 'The true story of Netflix's *The Dig* has steeped the movie in controversy,' *Digital Spy*, 1 februari 2021, <https://bit.ly/3rkzRh0>.

toekomst staat. *The Dig* speelt een spel met deze samenhang, en onderzoekt de plaats van de sterfelijke mens in het continuüm van de tijd. Zo filosoferen Peggy en Rory bij een nachtelijk kampvuur over de vraag wat er van ze over zou blijven als duizend jaar in een flits voorbij zouden gaan. Alleen wat resten van een horloge en een mok, is de conclusie. Maar de film biedt hoop. Archeologie vult de leegte, plaatst de mens in een groter geheel, in een continuüm dat verder reikt dan welke oorlog dan ook. Zoals Basil Brown het treffend verwoordt: 'From the first human hand-print on a cave wall, we're part of something continuous. So, we... don't really die.' Het is een troostrijke gedachte, voor de doodzieke Edith Pretty, voor de jongens die de oorlog in zullen gaan, en ook voor de kijker van de film.

Iedereen is verbonden met het verleden, maar niet iedereen beschikt erover. Een lijkschouwing wijst uit dat Edith Pretty, als eigenares van het landgoed, over de bestemming van de schatten mag beslissen. Philips en de zijnen staan vooraan om met geld te smijten, maar Pretty verrast iedereen door de schatten aan het British Museum te schenken, zodat ze door zoveel mogelijk mensen kunnen worden bewonderd. Mocht je nog eens in het Londense museum komen en langs de Sutton Hoo-collectie wandelen, denk dan even aan Edith Pretty en Basil Brown, de mensen die dit mogelijk maakten. Maar in coronatijd volstaat het ook om *The Dig* te kijken. Onder het soms soapachtige oppervlak van de film schuilt een filosofische diepgang, en dat alles gehuld in een warme jas van Engelse charme.

Archeologie vult de leegte en plaatst de mens in een groter geheel.

Afb. 1: Replica van de Sutton Hoo-helm. Bron: Ziko van Dijk.

Vijftig jaar geschiedenis gevangen in muziek

Maud Roelse

‘Wat verbindt de ontregelende acties van provo uit 1966, de kroningsoproer van 30 april 1980 en de anti-rascismebetogingen van nu? Precies: muziek.’¹ Met deze wervende woorden op de achterflap wordt de lezer nieuwsgierig gemaakt naar het boek *Op de vuist. Vijftig jaar politiek en protestliedjes* van Laurens Ham. In zijn boek zet Ham de politieke geschiedenis van Nederland op alternatieve wijze uiteen met protestliedjes als rode draad in zijn verhaal. Een historisch overzicht van protestliedjes was er nog niet in Nederland en daar moest verandering in komen, aldus de auteur. De afgelopen jaren is Ham naar eigen zeggen in de ban geraakt van de Nederlandstalige protestliedjes. De expertise die hij hierdoor heeft ontwikkeld, komt al vanaf de eerste pagina sterk naar voren en zijn enthousiasme over het onderwerp werkt aanstekelijk. Ham behandelt een breed scala aan genres, onderwerpen, tijdsperiodes, zangeressen, zangers en bands, en het boek is een echt overzichtswerk. In vijftien hoofdstukken van wisselende omvang vliegt Ham zo nu en dan door

de geschiedenis en serveert protestbewegingen en sociaal-culturele omwentelingen in hapklare brokken.

**Zijn enthousiasme
over het onderwerp
werkt aanstekelijk.**

Hoewel de lezer bij een overzichtswerk als *Op de vuist* misschien niet meer mag verwachten dan de geschiedenis van het protestliedje in vogelvlucht, is het jammer dat de historische diepgang uitblijft. Ham verhaalt over zoveel interessante bewegingen, protesten en musici dat je als lezer eigenlijk alleen maar steeds méér over een onderwerp wil weten. Een van de uitgangspunten van zijn boek was om de lezer te laten zien dat het protestlied levendig en veelvormig is, en dat het nodig is om het volledige spectrum aan liedjes - inclusief de minder gepolijste en marginale liedjes - in ogenschouw te nemen om dit te kunnen zien. De keuzes die Ham maakt leveren een gevarieerd werk op, dat zoveel onderwerpen vluchtig aanstipt dat het de lezer soms duizelt.

Naast het schrijven van het eerste overzichtswerk van het Nederlandse protestlied heeft Ham nog een doel:

¹ Laurens Ham, *Op de vuist. Vijftig jaar politiek en protestliedjes in Nederland* (Amsterdam 2020), flaptekst.

aantonen dat het protestlied nog lang niet dood is. Waar velen denken dat het protestlied op zijn minst zijn beste tijd heeft gehad, zo niet al lang in zijn graf ligt, wil de auteur het tegendeel bewijzen: het protestlied is meebewogen met de politiek-maatschappelijke ontwikkelingen en bestaat - zij het in andere vorm - nog steeds. De laatste zes hoofdstukken besteedt de auteur aandacht aan het protestlied vanaf de jaren negentig en hij laat zijn verhaal letterlijk in het nu eindigen: op de luisterlijsten waarmee hij elk hoofdstuk eindigt staan ook enkele nummers uit 2020. Om deze liedjes binnen de definitie van 'protestliedje' te laten passen moet Ham de definitie soms wat ver oprekken en zo nu en dan leunt hij sterker op de politieke context dan op de muziek, maar alles bij elkaar zet Ham een goed geschreven geschiedenis neer. Of het echt een tegendraadse geschiedenis is valt de betwisten, want vooral zijn invalshoek is uniek. Het eigenlijke historische narratief dat hij neerzet is vrij traditioneel.

Al met al zet Ham op treffende wijze de relatie tussen muziek en politiek uiteen en slaagt hij er aardig in protestliedjes uit de vergetelheid te trekken. Bovenal leest het boek fijn weg en zijn de thema's zo gevarieerd dat er voor elk wat wils is.

Alb. 1: Laurens Ham, *Op de vuist. Vijftig jaar politiek en protestliedjes in Nederland*, Uitgeverij Ambo Anthos, Amsterdam, 2020. 288 pagina's, €24,99.